



## ҮДЕРІС БАРЫСЫНДАҒЫ ЗАҢГЕРЛЕР ӘРЕКЕТІНІҢ АЛГОРИТМІ

**АЗАПТАУ ҚҰРБАНДАРЫН  
ҚОРҒАУ ЖӨНІНДЕГІ  
ҰЛТТЫҚ ТЕТІКТЕР  
МЕН ТӘРТІПТЕР**

# **АЗАПТАУ ҚҰРБАНДАРЫН ҚОРҒАУ ЖӨНІНДЕГІ ҰЛТТЫҚ ТЕТІКТЕР МЕН ТӘРТІПТЕР**

**(Үдеріс барысындағы заңгерлер әрекетінің алгоритмі)  
2-ші басылым (қайта өңделген)**

**Қазақстан, Тәжікстан- 2016 ж.**

ББК 67.99(2)3+67.99(2)92  
И-15

**Авторы:** Анара Ибраева  
Нигина Бахриева  
Сергей Романов

Осы құрал Еуропалық Одақтың қаржылық қолдауымен «Қазақстандағы және Тәжікстандағы азаптаудан бостандық алу қызметі» жобасы аясында әзірленді және жарияланды. Осы құжаттың мазмұнына жауапкершілік осыны жасаған ҰЕҰ-на жүктеледі, ал құжаттың өзі қандай да бір жағдайда Еуропалық Одақтың ұстанымын көрсетеді деп бағалануы мүмкін емес.



## МАЗМҰНЫ

<b>Қысқартулар .....</b>	<b>5</b>
<b>Аталымдар глоссарийі.....</b>	<b>6</b>
<b>Кіріспе.....</b>	<b>10</b>
<b>I. АЛДЫН АЛА БЕРІЛЕТІН НҰСҚАУЛАР.....</b>	<b>11</b>
1.1. Азаптау құрбандарын қорғаудағы қиындықтар мен кедергілер.....	11
1.2. Азаптау құрбандарын қорғауда не және кім көмектесе алады?.....	11
1.3. Азаптаулар туралы ақпарат көздері.....	12
1.4. Әрекет фактілерін тексеру.....	14
1.5. Құқықтық көмек көрсетер алдында нені білу қажет?.....	16
1.6. Ненің болғаны пайдалы.....	19
<b>II. ЖУРНАЛИСТЕРМЕН БАЙЛАНЫСУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....</b>	<b>23</b>
2.1. Ең алдымен қандай таңдау жасау қажет?.....	23
2.2. Не туралы қамдану керек?.....	23
2.3. Кіммен жұмыс жасау керек? БАҚ түрлері.....	24
2.4. Журналисттермен өзара әрекеттесуді қалай жолға қоюға болады?.....	24
<b>III. ҚҰҚЫҚТЫҚ КӨМЕК.....</b>	<b>26</b>
3.1. Көмек көрсетуді неден бастаған жөн?.....	26
3.2. Құрбандардан жауап алу кезінде нені ескеру қажет?.....	29
<b>IV. ІС ЖҮРГІЗУ ҚҰЖАТТАРЫ.....</b>	<b>30</b>
4.1. Арыздарды, шағымдарды, өтініштерді дайындау кезінде ескеру маңызды .....	30
4.2. Азаптау құрамының болғанын дәлелдеу үшін сараптама маңызды.....	30
4.3. Қандай арыздар, қандай тәртіпте беріледі?.....	31
4.4. Қосымша ақпарат жинау.....	34
<b>V. АДВОКАТТЫҢ АЛДЫН АЛА ТЕРГЕУ БАРЫСЫНА, СОТҚА ҚАТЫСУЫ.....</b>	<b>36</b>
5.1. Адвокаттың алдын ала тергеу барысына қатысуы .....	36
5.2. Адвокаттың сотқа қатысуы.....	37
<b>ҚОСЫМШАЛАР.....</b>	<b>39</b>
1. Кесте. Азаптауларға тыйым салу туралы Ұлттық заңнама .....	39
2. Азаптауларға қарсы күрес бойынша нормативтік-құқықтық актілер тізімі.....	41
3. Болжалды азаптау құрбанының сауалнама парағы .....	43
4. Арыздардың, өтініштердің үлгілері.....	46

## **ҚЫСҚАРТУЛАР**

**ҰҚМК** – Тәжікстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігінің мемлекеттік комитеті  
**АСҚМП** – Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакті  
**КПП** – Азаптаулар мен басқа да қатыгез. адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы конвенция.  
**Стамбұл хаттамасы** – Азаптаулар мен басқа да қатыгез. адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлерін тиімді түрде тергеу мен құжаттау жөніндегі нұсқаунама  
**БҰҰ** – Біріккен ұлттар Ұйымы  
**Аты-жөні** – тегі, аты және әкесінің аты  
**ҮЕҰ** – үкіметтік емес ұйымдар  
**ШИЗО** – айыптау оқшаулау  
**КТО** – Камера тектес орын  
**СМС** – соттық-медициналық сараптама  
**БАҚ** – бұқаралық ақпарат құралдары  
**ҚІК** – Қылмыстық іс жүргізу кодексі  
**ТР** – Тәжікстан Республикасы  
**ҚР** – Қазақстан Республикасы  
**ҚР** – Қырғыз Республикасы  
**ІІМ** – Ішкі істер министрлігі  
**ДСМ** – Денсаулық сақтау министрлігі  
**ӘМ** – Әділет министрлігі  
**ҰҚК** – Ұлттық қауіпсіздік комитеті  
**ҚБК** – қоғамдық бақылау комиссиясы  
**ҰПТ** – Ұлттық превентивті тетік  
**СДТБТ** – сотқа дейінгі тергеулердің бірыңғай тізілімі

## ГЛОССАРИЙ

*Ескертпе: осы құралда қолданылған аталымдардың анықтамалары ғылымда қабылданған ұғымдарға сай келмеуі мүмкін және олардың көпшілігі әр түрлі көздерден жинақталған, сондықтан мәтін бойынша «Глоссарий» бөлімінде берілген мағынасында қолданылады.*

**Азаптау** – қандай да бір тұлғаның жасаған немесе жасады деп күдік туғызатын әрекеті үшін одан немесе үшінші тұлғадан қуәлік немесе мойындауды алу үшін, оның тәнін немесе жанын қасақана қинайтын немесе азаптайтын кез келген әрекет, сонымен қатар оны немесе үшінші тұлғаны қорқыту немесе немесе кез келген сипаттағы кемсітушілік негізіндегі кез келген себбеpte мәжбүрлеу, осындай қинау мен азаптау мемлекеттік лауазымды тұлғамен немесе ресми санаттағы басқа да тұлғамен немесе олардың айтақтауымен немесе ризашылығымен немесе олардың үнсіз келісімімен жасалатын болса. Бұл анықтамаға заңды санкциялар нәтижесінде ғана келтірілетін қинау мен азаптау енбейді.<sup>1</sup>

«Азаптаулар» анықтамасы аса маңызды болып табылады, себебі, қатыгез әрекеттердің басқа түрлерінің жауапкершілігімен салыстырғанда, анағұрлым ауыр құқықтық салдарын тудырады.

Тек санкциялар нәтижесінде пайда болатын қинау мен азаптаулардың осы санкциялардан ажырамайтыны немесе кездейсоқ орын алатыны – халықаралық құқық талаптарына сай болуға тиісті екенін естен шығармаған жөн.

Сонымен қатар нәсілдік, ұлттық, діни, әлеуметтік, тілдік, жыныстық, жас ерекшеліктеріне немесе басқалай тиесілілікке байланысты, сонымен қатар адамның белгілі бағыттағы іс-әрекеті немесе белгілі мәселелер бойынша ұстанымына байланысты тәнін қинау немесе жанына батыру да азаптау болып табылады.

Осылайша, төмендегілер азаптаулардың құрамдас бөлшектері болып табылады:

- Қатты ауырту мен қинау – жасалған әрекеттің ауырлығымен сипатталады және тәнін ауырту секілді жанын қинауға да тыйым салынады.
- Қаскөйлік - әрекеттің «азаптау» ретінде мойындалуы үшін қатты батырып ауырту мен қинау үшін кінәлілердің қаскөйлік ниеттері болуы тиіс. Төтенше ауырту мен қинау кезіндегі жай салғырттық жеткіліксіз. Сондықтан, егер мұндай әрекеттер қарапайым адамға төтенше ауырту мен қинауды туғызбаса, кінәлінің ауырту мен қинау ниеті болмағандықтан, әдетте мұндай әрекеттер азаптау деп саналмайды (мұндай әрекеттер қылмыстық заңнаманың басқа баптары бойынша анықталады). Алайда, егер де кінәлі адамға құрбанның ерекше сезімталдығы белгілі болатын жағдайда, тиісті әрекеттер азаптауды білдіретін болады.
- Мақсат – осындай ауырту мен қинаудың уәждемесі немесе себебі. «Мақсаттың» болуы туралы талап «қаскөйліктен» өзгеше. «Қаскөйлік» ауырту мен қинау ниетіне байланысты болса, «мақсат» осындай ауырту

<sup>1</sup> БҰҰ-ның Азаптаулар мен басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы конвенциясының 1-бабы.

мен қинаудың уәждемесі немесе себебі болып табылады. Мұндай мақсаттар келесідегідей болуы мүмкін: а) оданң немесе үшінші тұлғадан мәлімет алуы немесе мойындатқызу, б) оның немесе үшінші тұлғаның жасаған немесе жасады деген күдікті әрекеті үшін оны жазалау; в) оны не болмаса үшінші тұлғаны қорқыту / мәжбүрлеу, г) кез екелген сипаттағы кемсітушілікке негізделген кез келген себеп.

- Әрекет немесе әрекетсіздік. Тек мақсатқа бағытталған әрекет қана емес, лауазымды тұлға осындай әрекетсіздіктің салдары қатты ауырту мен қинауға себеп болатынын сезінуге тиісті болатын жағдайда, әрекетсіздік те азаптау болып табылады.
- Мұндай әрекеттер тек азаптауға тікелей ұшыраған тұлғаға ғана емес, мәліметтерді алу, мойындату немесе оны жазалау мақсатында үшінші тұлғаларға да бағытталуы мүмкін. Мұндай жағдайда азаптау құрбаны ретінде адамгершілікке жатпайтын әрекеттерге ұшырағаны үшін үшінші тұлғаларды да қарастыру қажет.
- Лауазымды санаттағы орындаушымен байланыс: мемлекеттік лауазымды тұлғалар немесе ресми санатта әрекет ететін тұлғалар. Мемлекеттік лауазымды тұлғаның азаптауға қатысуының төрт деңгейі бар: а) келтіру; б) айтақтау; и) келісу; г) үнсіз келісу.

**Қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау.** Дәл мағынасындағы азаптаулар сөзінен «қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер немесе жазалау» ұғымын ажырата білген жөн. Азаптауларға қарсы конвенцияда бұл аталымдардың анықтамалары берілмеген. Азаптауларға қарсы конвенцияның 16-бабында былай келітірілген: «әр қатысушы мемлекет өзінің заңдықхүкіміндегі кез келген аумақта, 1-бапта мазмұндалған азаптаулар анықтамасына сай келмейтін, мұндай әрекеттер мемлекеттік лауазымды тұлғамен немесе ресми санаттағы басқа тұлғамен немесе олардың айтақтауымен, немесе оларға белгілі болған не болмаса үнсіз келісімдерімен жасалатын жағдайларда, азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер немесе жазалау түрлерін болдырмауды өз міндетіне алады».

*Қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер немесе жазалау* – азаптау жағдайына қарағанда, қинаудың анағұрлым төмен деңгейіндегі *Нашар әрекетті* білдіретін заңдық аталымдар. Нашар әрекеттің азаптау болып табылмайтын басқа да түрлері әдетте қандай да бір мақсатта жасалмайды, дегенмен, мұндай жағдайларда адамды Нашар әрекетке теңестірілетін жағдайларға душар ету немесе осыған алып келу *ниеті* болуға тиіс. *Азаптауларға теңестірілмеген Нашар әрекеттің түрлерін* анықтайтын негізгі бөлшектер, келесі анықтамалармен беріледі:

- тәнді ауыртатын және/немесе психиканы қинайтын қасақана әрекет немесе жазалау,
- ресми санатта бой көрсететін тұлғамен немесе оның білуімен/үнсіз келісімімен жасалған әрекеттер,
- белгілі мақсатсыз жасалатын, және
- азаптау ретінде анықтау үшін ауыртпалығы жеткіліксіз болып табылатын әрекеттер.

Нашар әрекеттің түрлерін анықтау мен оларға ілесетін қинау деңгейін бағалау үшін әрбір жағдайда нақты оқиғаларды және әрбір залал шеккендердің сипаттамалық ерекшеліктерін егжей-тегжейлі қарастыру қажет.

Қатыгез немесе адамгершілікке жатпайтын әрекеттер: «қатыгез», сол сияқты «адамгершілікке жатпайтын» екі қатынас түрлерін қолдану фактісі бір мезгілде белгіленеді, себебі екі аталам да бір әрекет түрін сипаттайды және олардың арасында елеулі айырмашылық жоқ. «Олардың негізгі бөлшектерінің бірінің болмауынан азаптау ретінде анықтау мүмкін болмайтын ауыр түрде қинаудың барлық түрлерін қамтиды [АҚК 1 Бабында анықталғандай]... олар сондай-ақ қажетті күшіне жетпейтін қинау тәжірибесін қамтиды».

Ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер қинаудың төменгі табалдырығын талап етеді. Әрекет құрбанын қорлайтын және оның тәндік және психикалық қарсыласуын жоятын, оның қорқынышын, азабын немесе кемшін сезімдерін тудыратын кездері ар-намысын қорлау деп анықталуы мүмкін. Адамды лауазымынан, атағынан төмендететін, оның атына немесе беделіне дақ түсіретін кез келген әрекетті, ол белгілі дәрежедегі қатыгездік деңгейіне жететін кездері «ар-намысын қорлайтын» деп анықтауға болады.

**Жабық түрдегі мекемелер** – заңнамамен белгіленген адамдарға ғана ашық/еркін кіруге рұқсат берілген және басқаларға шектеу қойылатын мемлекеттік мекеме. мысалы, түзету мекемелері, тергеу оқшауландырғыштары, уақытша оқшаулау орындары, қабылдаушы-бөлуші орындар, психиатриялық мекемелер, кәмелетке жасы толмағандарға арналған балалар үйі, уақытша оқшаулау, сауықтыру және бейімдеу орталықтары, әскери бөлімшелер және т.б.

**Қамау** – қандай да бір құқық бұзды деген күдікпен немесе қандай да бір органның бойынша тұлғаны қамауға алу<sup>2</sup>. Құралда бұл аталым сотпен рұқсат етілетін бұлтартпау шарасы деп түсіндіріледі.<sup>3</sup>

**Қамалған тұлға** – қандай да бір құқық бұзушылық әрекеті үшін соттау нәтижесінде бас бостандығынан айрылған кез келген тұлға.<sup>4</sup>

**Ұсталған тұлға** - қандай да бір құқық бұзушылық әрекеті үшін соттау нәтижесінен тыс бас бостандығынан айрылған кез келген тұлға.<sup>5</sup>

**Нақты ұстау** – тұлғаны өз қалауы бойынша жүріп-тұруынан және басқа да әрекеттерді жасауынан айыру (қамау, физикалық ұстау, үй-жайға жабу, бір жаққа бірге баруға немесе орнында қалуға мәжбүрлеу және т.б.)<sup>6</sup>

<sup>2</sup> Қандай да бір түрде ұстаған немесе қамауға алынған барлық тұлғаларды қорғау қағидаларының жинағы, 1988ж., БҰҰ.

<sup>3</sup> 01.01.2015 ж. бері қолданысқа енген жаңа ҚР ҚІК енгізумен қатар Қазақстанда қамау бұлтартпау шарасы ретінде алынып тасталған және басқа «қамауда ұстау» деген аталым енгізілген.

<sup>4</sup> Сонда.

<sup>5</sup> Сонда.

<sup>6</sup> «Азаптауларға қарсы әрекеттер жөніндегі қылмыстық нормаларды қолдану және қылмыстық іс жүргізу заңнамасы туралы» Тәжікстан Республикасының Жоғарғы Соты Пленумы Қаулысының 13 тармағы. №1 2012 ж. 25 маусымы.



**Халықаралық квазисот (шарттық) органы** – адам құқығы бұзылғаны туралы жеке хабарламаларды қарастыру қызметін қоса атқаратын, халықаралық аттас шарттарға сай құрылған, БҰҰ-ның Адам құқығы, азаптауларға қарсы, нәсілдік кемсітушіліктерді жою жөніндегі комитеті секілді халықаралық орган.

**Құпиялылық** - (ағылшынша *confidence* - сенім) – қандай да бір ақпараттың (әңгімелесу барысында, көрсетулерден алынған құжаттарда мазмұндалған) сыртқа шығуының алдын алу қажеттігі; міндеттеме: а) азаптаудың ықтималды құрбанынан/куәгерден/ сараптамашыдан алынған ақпаратты жария етпеу; б) оның құпия екені туралы алдын ала хабарланған тұлғаның азаптаулар құрбанының келісімінсіз оны таратуға/ үшінші тұлғаларға табыстауға шектеу қою. ҚІК-де «құпиялылық», «құпия ақпарат» аталымдарының анықтамалары мазмұндалмаған.

## **КІРІСПЕ**

Қазақстан мен Тәжікстан Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіге және азаптаулардан абсолютті бостандықта болу сипатын бекітетін Азаптаулар мен басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе арнамысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы конвенцияға қатысушы мемлекеттер болып табылады.

Азаптаулар мен басқа да қатыгез іс-әрекеттерге байланысты істер аса күрделі болып табылады, себебі билік өкілдері кінәлі болатындықтан азаптаулар беймәлім сипатта алады. Сонымен қатар қамауда отырып өздерінің құқықтарын қорғау үшін құрбандардың мүмкіндіктері аз. Азаптаулардың құрбандары қылмыс жасағаны үшін күдіктілер, жазаланушылар болып табылатындықтан, негізгі қылмыстық іс бойынша өздерінің жағдайының нашарлап кетуінен қорқады және азаптаулар туралы арыз беруден бас тартады, бұдан іс күрделеніп кетуі мүмкін. Кінәлі тұлғаларды тергеу мен жауапқа тарту тетіктерінің тиімді болуы, биліктегілердің азаптаулар мен жазасыздыққа қарсы күресуге қаншалықты даярлығына тәуелді.

Құралда азаптау құрбандарына ұлттық деңгейде заңдық жәрдем берудің негізгі қағидалары қамтылған, нұсқаулар, тәжірибеден үлгілер, заңды құжаттардың үлгілері ұсынылады.

Бұл құрал азаптау құрбандарын қорғау жөніндегі жарияланымдар сериясының қайта өңделген екінші басылымы болып табылады және ҰЕҰ-дың азаптаулар мен басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе арнамысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау құрбандарын ұлттық деңгейде қорғауға маманданатын адвокаттары мен заңгерлеріне арналған.

## ***I. АЛДЫН АЛА БЕРІЛЕТІН НҰСҚАУЛАР***

### ***1.1. Азаптау құрбандарын қорғаудағы қиындықтар мен кедергілер***

Азаптаулар – беймәлім (жасырын) сипаттағы қылмыс. Оның жасалуына азаптау құрбандарын тиімді қорғауға кедергі келтіретін себептер мен жағдайлар кешені (институционалдық сипаттағы мәселелермен қатар) ықпал етеді. Сонымен, мәселен, азаптау құрбандарын тиімсіз қорғауға қорғаушының кәсіби еместігі, сонымен қатар келесілер ықпал етеді: азаптау құрбандарын қорғаудың халықаралық стандарттары мен тәртібін, ел ішіндегі азаптаулардан бостандықты сақтау жағдаятын білмеу; сараптамашылар тобының мамандануы; азаптау құрбандарына қол жеткізу, БАҚ-мен байланысу, арыздардағы бұзушылықтарды тіркеу, дәлелдерді жинау мен бекіту дағдылары, істің келешегін болжау мен қабілеттерді ескеру, азаптаулардан бостандықтың бұзылғанын дәлелдеу мен жәбірленуші мәртебесін алғанға дейін адамды қылмыс құрбаны деп мойындау, іс жүргізу құжаттарын, қажетті байланыстарды, техникалық құралдарды дайындау, құрбанды қамқорлыққа алу қорғаушының жеке мүдделерінің басымдығы – сыйақы алу, екі жаққа да «өзінікі» болып қалу, құрбанға жасанды қолдау көрсету, өз ынтасы бойынша емес талап бойынша немесе қажеттігіне қарай немқұрайлы шағымдану, жауапсыздық; құрбанды, куәгерді жолда тастап кету.

Виктимологиялық сала аса маңызды емес. Сондықтан қорғау стратегиясын құру кезінде азаптау құрбандарын сұрауға кедергі келтіруі мүмкін олардың сенімсіздікпен қарайтынын, олардың жағдайын, қажетті сараптама жүргізуден бас тартатындарын ескеру қажет.

Болжамды азаптау жүргізген кінәлі тұлғалардың тарапынан кедергілердің болатынын да ескерген жөн, осыған байланысты: өкілі азаптауға қатысты күдікті болып табылатын билік органдары мүдделерінің корпоративті болуы, оны қылмыс жасағаннан кейін ұзақ уақыт бойы қызметінен аластатпауы, оған қамау түрінде бұлтартпас шараның қолданылмауы, құрбанның көрсетулеріне сенімсіздік таныту, тергеу сергелдеңі орын алуы мүмкін.

Келесілер, мәніне қарай алдыңғы блоктың құрамдас бөлігі болып табылуы немесе оған тәуелсіз орын алуы мүмкін: медициналық қызметкердің жабық түрдегі мекеменің әкімшілігіне тікелей бағынышты болуы, медицина қызметкерлерінің азаптау құрбандарын стационарға қабылдаудан, азаптау дәлелдерін тіркеуден, медициналық жәрдем беруден қорқуы.

### ***1.2. Азаптау құрбандарын қорғауда не және кім көмектесе алады?***

Ұлттық заңнаманы <sup>7</sup> және адам құқықтары мен негізгі бостандықтардың халықаралық стандарттарын білу, қолдану, дәлелдерді уақытылы және егжей-тегжейлі жинау мен бекіту, әрбір заңсыз әрекетке (әрекетсіздікке) шағымдану, құрбанға назар аудару, құрбанмен жұмыс жасау, тергеуді болжау, БАҚ-мен, сарапшылармен ынтымақтасу, іс жүргізу барысында нақты сұрақтар мен талаптарды құрастыруөтініштер мен арыздар берген күндерді көрсетіп күнтізбе

---

<sup>7</sup> Заңгерлерге көмек ретінде қосымшада ұлттық заңнама ережелеріне сілтемелер берілген кесте мазмұндалған.

жүргізу, жауап алу мен олардың қаулыларын, қорғаушының іскерлік және жеке сапаларын (жауапкершілігін, атқарушылығын, адалдығын) тексеріп отыру. Жағдаятты бағалау мен болжау үшін (оның ішінде нақты мекемеде) көмектесе алатындар: қоғамдық бақылау комиссияларының, алдын ала ескертетін ұлттық тетіктер қатысушыларының есептері, БҰҰ органдарының нұсқаулары, Халықаралық құқық қорғау органдарының баяндамалары, Адам құқығы жөнінен Еуропалық сот шешімдері (мысалы, азаптау немесе әділетсіз сот үдерісі қолдану тәуекелдігі орын алуы мүмкін болатын жағдайларда, қылмыс жасауға күдіктіні, кінәланушыны Орталық Азия елдеріне экстрадициялауға тыйым салу туралы), амикус пікірін (Amicus Curiae – «басқа» соттың пікірін), халықаралық құқық қорғау ұйымдарының немесе беделді ұлттық заңгерлердің, медицина қызметкерлерінің қорытындыларын пайдалану және тағы басқалар.

Азаптау мен қатыгез әрекеттердің құрбандарын қорғау саласында жұмыс жасай отырып, біз азаптаулар туралы ақпаратқа дереу әрі жылдам жауап қайтаруға тиісті екенімізді әсте естен шығармауымыз керек, осы арқылы а) егер олар орын алған болса, азаптау мен қатыгездік әрекеттің әрі қарай жалғасуын тоқтатамыз; б) азаптау мен қатыгез әрекет іздерін уақытылы тіркейміз.

### **1.3. Ақпарат көздері**

Азаптаулар мен басқа да қатыгез әрекеттер немесе жазалау туралы ақпарат адвокатқа/ҰЕҰ-дың заң бөлімшелерінің қабылдауына түрлі тәсілдерде түсуі мүмкін:

А) Азаптау немесе қатыгез әрекет құрбанның ҰЕҰ-дың адвокатына немесе заңгеріне тікелей шағымдануы:

- ☐ оған азаптау немесе қатыгез әрекет жасалғаннан кейін бірден;
- бостандықта жүреді, бірақ азаптаулар мен қатыгез әрекеттер қолданылғаннан кейін бірнеше күн өткен соң, азаптау іздері сырттай байқалмайтын кезде шағымданады;
- жабық түрдегі мекемеге орналастырылады, хат, телефон арқылы шағымданады. Бұл жағдайда дәлелдерді жинау ерекшелігін ескерген жөн, себебі барлық дәлелдер жабық түрдегі мекемеде болады, оларды ҰЕҰ-ның адвокаты немесе заңгері үшін жинау қиынға түседі, ал құрбанға қайталама виктимизация қаупі тұрақты төнеді.

Б) Азаптау құрбанының туыстарының шағымдануы келесі жағдайларда орын алады:

- Азаптау құрбанының өзі жабық түрдегі мекемеге орналастырылады және келесідегідей түрлі себептер бойынша тікелей шағымдана алмайды: поштамен жіберілген хаттың жоғалып кетуі, оның ұзақ мерзімде жеткізілуі, қайталама виктимизация, хаттарды бақылау мен ашып оқу, өзгелер;
- Азаптау салдарынан құрбан қайтыс болатын жағдай. Туыстары әділетке қол жеткізуге тырысады және азаптау қолданған тұлғаларға жаза

қолдануды талап етеді;

- Азаптау құрбаны медициналық мекемеде стационарлық ем алады және қорғану үшін өз бетінше шағымдана алмайды.

#### В) Адвокатқа ақпарат БАҚ, әлеуметтік желілер арқылы түсуі мүмкін

БАҚ бірінші қолдан ақпарат алысымен оның тез әрі кең ауқымда таралуын қамтамасыз етеді. Әлеуметтік желілер аса өзекті бола түсуде, мысалы, Facebook (Фейсбук), Твиттер. Ақпаратты дереу тарату қоғамдық пікірді қалыптастырып қана қоймай, қоғамда жақсы естілуіне жағдай жасайды.

#### Г) Адвокаттардан алынатын ақпарат

Адвокаттар өздерінің қызметінің сипатына орай азаптаулар мен қатыгез әрекеттерден зардап шегуі мүмкін деген тұрғыда тәуелкел тобының адамдарымен ұшырасып отырады.

Адвокаттардың бұзылған құқықтарды қалпына келтіру бойынша дербес әрекеттерді жасай алатыны сөзсіз. Бірақ адвокаттардың кейіннен азаптау құрбандарын қорғауға өздерінің адвокаттарын ұсынуға дайын мамандандырылған қоғамдық ұйымдарға жолуғуға итермелейтін белгілі жағдайлар болуы мүмкін.

Азаптау құрбандарының барлығының бірдей/олардың туыстарының адвокатқа қаламақы төлеуге материалдық мүмкіндіктері бола бермейді. Көпшілік жағдайда, қоғамдық ұйымдар өздерінің көрсеткен қызметтері үшін ақы алмайды. Адвокаттарды қоғамдық ұйымдармен ынтымақтасуға итермелейтін басқа да жағдайлар бар. Мәселен, құқық қорғау органдарының PR-әлеуеті. Адвокаттардың барлығында бірдей өзінің қорғалушысының мүддесінде бұқаралық ақпарат құралдарының ресурстарын пайдалану үшін мүмкіндіктері бола бермейді. Адвокаттардың барлығы бірдей дәлелдерді жинау мен бекітуді, сонымен қатар адам құқығын қорғаудың халықаралық-құқықтық тетіктерін біле бермейді немесе мұнымен айналысқылары келмейді. Тәжірибелі адвокаттар белгілі істер бойынша тактиканы таңдай отырып, ҰЕҰ-мен өзара әрекеттеседі.

#### Д) Қоғамдық бақылау комиссиясының мүшелері

2004 жылдан бастап Қазақстандағы қылмыстық-атқарушылық мекемелерде (жалғыз тергеу оқшалағыштары мен түзету мекемелері кіретін) қоғамдық бақылауды қоғамдық бақылау комиссиясы мүшелерінің келуі арқылы жүзеге асырады (ҚБК). ҚБК-ның мүшелері сотталушылармен куәгерсіз кездесуге, жолдауды қабылдауға, оның жолдауына байланысты материалдармен танысуға, сот отырыстарына және прокуратура тексерулеріне қатысуға құқылы. Тіптен сотталушы немесе тергеудегі жазбаша арызбен шағымданбағанның өзінде де ҚБК мүшелері азаптаулардың сыртқы көріністерін (іздерін)

байқаулары мүмкін.

Е) Ұлттық алдын алу тетіктерінің қатысушылары

2014 жылдан бастап Қазақстан Республикасымен бекітілген БҰҰ Азаптауларға қарсы Конвенциясының Факультативтік хаттамасы бойынша міндеттемелерге сәйкес Адам құқығы жөніндегі Уәкілетті жанынан құрылған ұлттық алдын алу тетігі (бұл институтқа сондай-ақ қатардағы азаматтармен қоса, жабық түрдегі мекемелерге аяқасты және ешбір кедергісіз кіре алатын қоғамдық ұйымдардың өкілдері де ене алады) қызмет ете бастады. Жолдауды Уәкілеттінің атына қабылдау мекемелерде тіркеуге алмастан жүргізілуі мүмкін.

Тәжікстан Республикасында Адам құқығы жөніндегі Уәкілетті жанынан құрылған бас бостандығынан айыру орындарын (ТО, түзету мекемелері, психиатриялық ауруханалар, тәрбиесі қиын балаларға арналған мекемелер және т.б.) мониторингілеу жөніндегі топ 2014 жылдан бастап жабық мекемелерге алдын алу үшін баруды жүзенге асырады. Топ құрамына Адам құқығы жөніндегі Уәкілетті аппаратының өкілдері, Азаптауларға қарсы ҰЕҰ Коалиция мүшелері мен мамандары кіреді және бас бостандығынан айыру орындарын мониторингілеу тетіктерін басқаруды реттеу өкілеттіктерін иеленеді. Сонымен бірге, мониторинг тобының жабық мекемелелерден түсетін азаптау туралы шағымдарды тексеруге өкілеттіктері жоқ.

Ж) Ақпараттың басқа көздері. Азаптаулармен қатыгез әрекеттер туралы ақпаратты адам құқығы мен бостандығының бұзылуына бей жай қарамайтын басқа да тұлғалар мен ұйымдардан, серіктес ҰЕҰ-дан, халықаралық ұйымдардан, белсенді азаматтық ұстанымдары бар азаматтардан алуға болады.

Азаптаулар туралы кез келген ақпарат, бұл - әрекет етуге дабыл. Мұндай жағдайда уақыт бізге қызмет етпейді. Біз жағдаяттың түрліше болатынын ескеруіміз қажет, сондықтан жұмыстың түрлі стратегиясы керек. Әмбебап кеңестер жоқ, бірақ мән беруге тұратын белгілі талаптар мен стандарттар бар.

#### **1.4. Әрекет фактілерін тексеру**

Азаптаулар туралы хабарламаны тексеру – заңдық көмек көрсетудің алғашқы басты бөлігі. Осындай тексерудің қажеттігі ресми тергеу барысын бақылаудың маңыздылығымен, сондай-ақ – азаптау фактісін заңнама немесе халықаралық заңдық үдеріс аясында мойындау үшін дәлел ретінде бекіту міндетімен анықталады.

Егер адвокат ақпаратты дербес жинамаса, жүргізілген ресми тергеудің толықтығына бағалау жүргізу мүмкіндігі берілмейді.

Шындап келгенде, адвокаттың тергеуі азаптау фактілері мен басқа да сорақы бұзушылықтар бойынша мемлекеттік органдармен тиімді тергеу жүргізілетін

жағдайлардың өзінде де маңызды болып табылады. Тәуелсіз тексеруді жүргізе отырып, адвокат тексеру органдарына баға жетпес көмек көрсете алады.

Мұнан өзге, уақытылы бекітілмеген дәлелдер жойылып кетуі мүмкін: тән жарақаттары жазылады, куәгерлер болған оқиғаны ұмытып қалады, сақтау мерзімі аяқталғаннан кейін құжаттар жойылады. Сонымен қатар ресми тергеу жүргізетін тұлғалар кем дегенде, дәлелдерді үнемі жедел және талап етілетін мұқияттықпен жинай бермейді. Және, бұл – жақсы жағдайда, кері жағдайда олар айғақтарды саналы түрде жоюға, куәгерлерді қорқытуға және басқа да әрекеттерге баруы мүмкін. Егер адвокат тергеудің қалт жіберген кемшіліктерінің орнын уақытылы толтырмаса, және қандай да бір дәрежеде оның кейбір міндеттерін мойнына алмаса, маңызды дәлелдер із түссіз жойылып кетуі мүмкін.

Соңында, болжамды құрбанның айтқан ақпаратын тексерместен, Сіз зардап шегушінің құқықтарын емес, заңсыз болып табылуы мүмкін мүдделерді қорғаушы болып шығуыңыз да ғажап емес. Шағымдарды тексеру шын мәнінде көмекке мұқтаж адамдарға назар аударуға және қаскөй арызданушылардың тарапынан асыра пайдаланушылықтан сақтануға мүмкіндік береді.

Сонымен, Сіз келесілер туралы ақпарат алдыңыз:

А) Азаптау құндандары бірнешеу (мұндай жағдайларда құрбандар үшінші тұлғаларға азаптаулардың қолданғанына куәгер ретінде де бой көрсетеді).

- Сізге шешу қажет: Сіз барлық жағдай бойынша немесе олардың біреуімен ғана жұмыс жасайсыз ба?

- Бағалау: Қанша және қандай ресурстар қажет етіледі (адами, қаржылық, әкімгершілік)?

- Осы іс бойынша жұмысқа қандай ұйымдар, адвокаттар тартылуы мүмкін?

- Азаптаулардың басқа құрбандарының қалайша пайдалы болуы мүмкін екенін ойланыңыз (Сіздің клиентіңіз үшін куәгер ретінде ме)?

- Кейде азаптау құрбандарының (куәгерлердің) елдің әр түрлі аймағында немесе басқа елдерде болатынын түсініңіз. Мұндай жағдай қорғау стратегиясын жүзеге асыру барысында көп күш салуды талап етеді және іс бойынша басқа аймақта немесе елде кім немен көмектесе алуы мүмкін екенін ойластырған жөн.

Б) Құрбанға азаптаулар қатысты басқа елде қолданылған. Дәлелдерді жинау бойынша кейбір әрекеттер жолға қойылып, Сізге жолдануы үшін басқа елдегі әріптесіңізді табу қажет. Егер бұл елде адам құқығын қорғаудың анағұрлым тиімді басқа жүйесі жүзеге асатын болса (мәселен, Адам құқығы жөніндегі Еуропалық сот), адам құқықтары мен негізгі бостандықтарды қорғау саласындағы осындай құралдарды пайдалану мүмкіндігін де қарастыру керек.

В) Азаптаулардың құрбандары босқын, шетелдік азамат, азаматтығы жоқ тұлға, мигрант (мәселен, ішкі) болуы мүмкін. Мұндай жағдайда келесілерді ойластыру қажет:

- мемлекеттік билік қатарынан одақтастарды іздестіру туралы;

- өтінішке қандай мемлекетаралық ұйымдардың үн қосатынын, және

- ұлттық және діни ерекшеліктерді түсіндіруге қанадай ұлттық немесе діни ұйымдардың, орталықтардың, диаспоралардың көмектесе алатынын.

Г) Азаптаулар құрбаны – бала, әйел, мүгедектігі бар тұлға немесе жүйке жүйесі бұзылған/ауру тұлға. Болжамды құрбанның әлеуметтік мәртебесіне қаранй оның ерекшеліктерін ескеру қажет және сұрау барысына маманның (педагогтың/психологтың/психиатрдың) қатысуы қажет етілуі мүмкін.

Тұлғаның ерекшеліктері кейде әртүрлі нашар әрекеттердің түрлерін ажырататын қиналу табалдырығын көрсетеді.

Азаптаулардың билік өкілдерін қоса алғанда, бір топ адамдармен қолданылатыны жиі болатынын естен шығармау керек: азаптауларға тікелей қатысатын тұлғалар (қылмыстың жалпы субъектісі ретіндегі жеке тұлғаларды қоса алғанда); азаптау актілерін көргендер, бірақ оларды болдырмау/тоқтату үшін шара қолданбағандар (тергеушілер, прокурорлар, жабық түрдегі мекемелердің қызметкерлері, медицина қызметкерлер); азаптауларды алдын ала ескерту үшін қызметкерлердің әрекеттерін бақылауға тиісті болатындар (басшылар, прокурорлар). Ал бұл дегеніміз, жұмыс барысына қарсылық білдіру және көмек көрсету мен ықпал етуге ниеттерінің болмауын білдіреді.

Дәлелдерді жинау кезінде азаптау құрбанынан жауап алу жұмыстың маңызды бөлігін құрайды. Құрбанның болған оқиғаның мән-жайын бөгде немесе тіптен, жақын адамдарынан да қысылмай, егжей-тегжейлі баяндап беруіне мүмкіндік беру үшін Сіздің онымен жеке отырып сөйлесе алатын, орынды (егер бұған мүмкіндік болса, әрине) барынша мұқият таңдау қажет.

Қылмыстық жауапкершілікке тартылатын тұлғалардың өздеріне азаптаулардың қолданылғаны туралы жалған бекітулер мазмұндалатын арыздарды беретіні сирек кездесетін жағдай емес, Арыз қылмыстық қудалаудан қорғану құралы ретінде пайдаланылады. Басқа ақпарат көздерін тартпастан әрбір нақты арызда көрсетілген мәліметтердің растығын анықтау мүмкін емес. Осылайша, азаптауларды қолдану туралы арызда мазмұндалған жағдайларды тексеру – құқық қорғаушының кәсіби іс-әрекетінің қажетті бөлшегі.

### **1.5. Құқықтық көмек көрсетер алдында нені білу қажет?**

- Азаптаулар мен қатыгез әрекеттерге тікелей және абсолютті тыйым салатын халықаралық құқық нормаларын, сонымен қатар осы саладағы адам құқықтары аясындағы ең төменгі стандарттарды. Кем дегенде, мыналар болуы қажет:
  - азаптаулар мен қатыгез әрекеттердің басқа да түрлерін бостандықта болу құқығы жөніндегі ең төменгі халықаралық стандарттар: АСҚХП, АҚК, Стамбул хаттамасы, Қамаудағылармен қатынас жасау ережелерінің ең төменгі стандарттары және басқала (осы Құралдың Қосымшасындағы халықаралық құжаттар тізімін қараңыз);
  - БҰҰ-ның Адам құқығы жөніндегі Комитетінің жалпы тәртіптегі ескертулері және азаптаулар туралы істер жөніндегі халықаралық шарттық органдардың тәжірибесі (БҰҰ-ның Адам құқығы, азаптауларға қарсы күрес жөніндегі Комитеттерінің, Адам құқығы жөніндегі Еуропалық соттың, Адам құқығы жөніндегі Америкааралық комиссияның шешімдерінде табуға болады). Атап айтқанда, халықаралық шарттық органдар халықаралық шарттарда бекітілген стандарттарға түсініктеме (түсіндірулер) береді.



- Сіздің ісіңізге ұқсас құқықтық тәжірибені зерттеп, іздеп қана қоймай, осы тәжірибені ұлттық деңгейде қалай қолдану керектігін ойластырған жөн;
- БҰҰ-ның Адам құқығы жөніндегі кеңесінің азаптауларды ескерту мен қорғау мәселелері жөніндегі Арнайы тәртіптерінің (Арнайы баяндамашылардың) құжаттары.
  - Азаптауларға тыйым салу туралы ұлттық заңнаманы, мемлекетте адам құқығын қорғау/тергеу бойынша қандай органдардың; ұлттық құқықта істі тергеу мен қарастырудың қандай мерзімдері, ерекшеліктері бар екені туралы білмейінше, біз дұрыс әрекет ете алмаймыз және ел ішіндегі азаптауларды қолдануға кінәлілерді жазалай алмаймыз, азаптауларды қолданудан шеккен залалға өтемақы мен өзіміз мүдделері үшін қызмет ететін арызданушыларымызды сауықтыруды талап ете алмаймыз.
  - Біз ұлттық және халықаралық деңгейлерде қандай қорғау сызбасы бар екенін біліп қана қоймай, сынақ жүргізуге талпынуға және ұлттық деңгейде әрекеттерді әдеттегідей қайталау түрінде болмайтын дербес қорғау сызбасын әзірлеуге тиіспіз. Мұндай жағдаят біздің жағдаятымызға стандарттан тыс қарауға мүмкіндік береді, осының нәтижесінде табысқа жету мүмкіндігін арттырады.
  - БҰҰ-ның Адам құқығы жөніндегі органына жеке хабарламаларды беру тетіктері, хабарламалардың қолайлылық жағдайы туралы талапты қоса алғанда. Осы тетіктер мен жағдайларды білу бізге ұлттық деңгейде жұмыс жасау барысында өз әрекетімізді нәтижесінде халықаралық деңгейде табысқа жететіндей етіп жоспарлауға мүмкіндік береді. Әрбір іс туралы адам құқығы жөніндегі шарттық органға әлеуетті шағымдану ретінде ойлай отырып, біз әрбір әрекетке және азаптаулар мен қатыгез әрекет туралы арыздарды тергеуде жіберілген бұзушылыққа барынша ұқыпты және егжей-тегжейлі шағымдана алатын боламыз.
  - Елдегі азаптаулардан бостандықта болу құқығын сақтау жағдаяты (саяси, экономикалық, әлеуметтік, қоғамдық, діни, құқықтық/ институционалдық,/ мәселенің іс жүргізу мәнмәтіні). Аймақтағы/елдегі жағдаятты білу нақты іс бойынша қорғау стратегиясын дұрыс әзірлеуге және одақтастарды тартуға мүмкіндік береді.
  - Біз азаптау құрбандарына қандай көмек көрсетуге әзірміз? (кеңес беру, соттағы өкілдік, медационалық, психологиялық жәрдем, қауіпсіздікті қамтамасыз ету және басқалар).
  - «Азаптау» анықтамасына не кіретінін және оның қатыгез әрекеттердің басқа түрлерінен айырмашылығы неде екенін түсіну. Бұл ұғымдарды анықтап алуға көмектеседі, себебі ұлттық деңгейде адам құқығының қайтіп бұзылғанын білген және бұл бұзушылықты ұлттық заңмен салыстыру

маңызды (азаптаулар, лауазымдық өкілеттіктерін асыра пайдалану, салғырттық).

- Мүмкін болатын қамау орындары (азаптаулар қолданылатын әлеуетті орындар), олардың құқықтық тәртібі (тәртіп пен күзет, ішкі тәртіп ережелері, оларда қамаудағы тұлғалардың құқықтары, әкімгершіліктің/мекеме қызметкерлерінің/бақылаушы/тексеру органдары мен мекемедегі заңдылықты қадағалауды қамтамасыз ететін органдардың міндеттері және басқалар).
- Азаптаудың түрлері (психикалық және физикалық), олардың тәсілдері/әдістері, жүйелілігі мен ұзақтығы, үдемелілігі, қарулары.
- Құрбанның (көптеген жағдайларда) субъективтілік ықтималдылығы, уақыт пен кеңістіктегі жалған бағдар. Сонымен қатар азаптаулардың нақты бүгешүгесі туралы айтуды қиынға соқтыратын бірқатар себептер туралы білген маңызды.
- Мемлекеттік органдардың/ ұйымдардың телефондары мен мекен-жайлары (оның ішінде серіктестердің).
- Азаптау құрбандарының жынысына, жас ерекшелігіне, тіліне, ұлтына, діни, саяси тиесілігіне, жыныстық сәйкестенуіне қарай жауап алу ерекшеліктері және басқалар.
- Заңдық, медициналық кәсіптердің этикалық нормалары.
- азаптау құрбандарына көмек көрсетудің негізгі қағидалары: жеделдік/ жылдамдық, адалдық, тәуелсіздік, құзырлылық, мұқияттылық, «қиянат жасамау».
- Өтіну емес, талап ету керектігін білу маңызды. Бұл тезис біздің елдегі адам құқықтарының сақталуына жауапты мемлекеттік билік органдарымен өзара қатынас орнатуға қатысты.
- Мемлекеттік органдардың әкімгершілігімен/өкілдерімен кез келген байланыс тек жазбаша түрде болуы/құжатты (арызды, шағымды, өтінішті) қабылдаған тұлғаның аты-жөні, уақыты мен күні көрсетіліп рәсімделуі, дубликаттары сақталуы тиіс. Мұндай әрекеттер алдағы уақытта біздің нақты әрекеттерді жасағанымызды және мемлекетті азаптау фактілеріне мән беруге талпынғанымызды дәлелдеуге көмектеседі.

#### **1.6. Ненің болғаны пайдалы**

ҮЕҰ-дың азаптау құрбандарын қорғау саласында қызмет ететін адвокаттары мен заңгерлерінің қарамағында тұрақты болуға тиістілер:

- Болжамды құрбаннан алынған сұраунаманың нысаны/бланкісі (II бөлімді қараңыз), адамның алдыңғы және артқы құрылысының сызбасы;

- қалам мен бірнеше таза парақ немесе болкнот;
- Нақты құрбаннан жауап алу үшін жеткілікті уақыт (әдеттегідей, күндіз). Барлық мәселелі сұрақтарды анықтап алу үшін орташа 3 сағат немесе одан да көп уақыт қажет етілуі мүмкін, алайда сұрауды бірнеше күнге бөлген дұрыс болады. Мұндай жағдайда азаптау құрбаны жарақат алған немесе жарақаттан кейінгі жағдайда болатынын түсіну маңызды. Егер сіз құрбанмен жұмыс жасау үдерісінің өте ауыр жүретінін байқасаңыз, сұрауға көп уақыт жіберген пайдалы болады. Бұл азаптаулар құрбанының қайталама жарақат алуына жол бермеуге байланысты. Құрбан кішкене бала болуы да мүмкін, мұндай жағдайда алғашқы сұрау алу уақыты жас ерекшеліктері мен денсаулық жағдайына байланысты, 10-нан 40 минутқа созылады. Кез келген жағдайда азаптаулар құрбанынан жауап алу аса маңызды сәт және сіздің жұмысыңызға көмектесетін және сұрауды қолайлы ететін көптеген факторларды ескерген жөн;
- Адамды тыңдай алу маңызды. Көбіне адамдар өзінің басынан кешіргенін айтпай, сұрақтардан қорғануға тырысады және есінде қалғандарын 10 минуттың ішінде айтып беруі мүмкін. Біз үшін адамның басынан өткенінің бәрін минутына дейін егжей-тегжейлі білу маңызды. Біз адамның басынан өткені туралы толық суретті алып қана қоймаймыз, сонымен бірге азаптауларды қолдану арқылы келтірілген күйзелістерді де толықтай көре аламыз. Кейде жеке мәселелерді (отбасы, таныстары, айналасындағылар, тұрғылықты жері, жұмысы, өмірдегі армандары мен мақсаттары туралы) талқылауға уақыт бөлген маңызды;
- Диктофон (ұялы телефонда бар<sup>8</sup>, жазу тек құрбанның келісімі бойынша ғана жүргізіледі;
- Фотоаппарат (ұялы телефонда бар), фотосуретке түсіру мен суретті пайдалану тек құрбанның келісімі бойынша ғана жүргізіледі;
- Азаптау жүргізілген жергілікті жердің картасы;
- Байланыс (байланыс телефондары, мекен-жайы):
  - Құқық қорғайтын ҮЕҰ-мен және белсенділермен (оның ішінде тергеу бойынша/ тергеуді қадағалу үшін қоғамдық комиссия құру мақсатында);
  - жабық түрдегі мекемелерге жүйелі барып тұратын комиссиялармен. Бұл комиссиялар қамаудағы адамды қарап шығуға, онымен әңгімелесуге; дене жарақаттары мен көрсетілген медициналық жәрдем туралы тіркеуге/акт жасауға; физикалық күш және арнайы құралдарды қолдану/айып тағу мен айыптау оқшаулағышына (АОҚШ) жабу; және

<sup>8</sup> Құрбанға көмек көрсететін тұлға құрбанның жауабын диктофонға жазып алуға тиіс, соңынан бұл жазбаны жазбаша түрде жаңғыртады.

камера типті жайларды (КТЖ)/жедел жәрдем шақыру, көрсету журналдарын тексеруге құқылы;

- халықаралық ұйымдармен (құқық және медицина саласындағы сараптамашыларды тарту шін);
  - халықаралық квазисоттық органдармен/ БҰҰ-ның Адам құқығы жөніндегі кеңесінің Арнайы тәртіптерімен;
  - соттық-медициналық сараптамашылармен, психологтармен;
  - дәрігерлермен, құрбандарға алғашқы және алдағы уақытта да медициналық жәрдем көрсету үшін;
  - оңалту орталықтарымен, шелторлармен (зорлықтан зардап шеккен тұлғаларға арналған орындар мен баспаналар),
  - журналистермен/ БАҚ;
- адам құқығын қорғау жөніндегі ұлттық институтпен, прокуратурамен, тергеу органдарымен, сотпен ынтымақтасу мүмкін болатын жерлердегі байланыс (байланыс телефондары, мекен-жайлары);
- Құрбан қамауға алынатын жағдайларда, оған қол жеткізу мүмкіндігін алу. Мекеменің түріне, ееркшелігіне байланысты бастапқы мақсатқа – азаптаулар құрбанымен кездесуге қол жеткізу маңызды. Мұндай кездесуге қол жеткізу үшін белгілі тұлғаны осындай шешім қабылдауға құзыретті болатын нақты органның<sup>9</sup> өкілі ретінде мойындау (болжамды құрбанның құқықтық мәртебесінен/ «қандай органда есепке алынғанына» қарай) туралы өтініш беру қажет болатынын күдік туғызбайды. Мұндай жағдайда азаптау құрбанына қол жеткізу үшін кімнің көмектесе алатыны, кімнің сізбен одақтас болатыны жайлы ойлану қажет;
- Құрбанға өзінің құқықтары көрнекі түрде ұсыну мен жекелеген іс-жүргізу салаларын түсіндіру үшін нормативтік-құқықтық актілердің мәтіндері. Бұл құрбанды өзіне қаратуға жәрдемдеседі.

2015 жылғы қыркүйек пен желтоқсан айларында жүзеге асырылған «Тәжікстан Республикасындағы әкімгершілік қызметтердің тәртіптері туралы ақпараттарға қол жеткізу» жобасының шегінде мониторингтік топтың зерттеушілері мен мүшелері Тәжікстан Республикасында әкімгершілік тәртіптерді жүзеге асыру барысында ақпаратқа қол жеткізу құқығының сақталуына зерттеу жүргізген болатын. Мониторингке мониторинг жүргізу тәжірибесі бар адамдар тартылды. Мониторингті жүргізу, құралдары мен зерттеу жүргізуді ұйымдастыру мәселелері бойынша қыр-сырын талқыланған

---

<sup>9</sup> Бұл балалар үйі, мүгедектер үйі, қарттар үйі, психиатриялық мекеме, әскери бөлім, тузету колониясы, тергеу оқшаулағышы, уақытша ұстау камерасы, уақытша ұстау оқшаулағышы, қабылдаушы-бөлушілер, арнайы қабылдаушылар, полиция бөлімшесі / полиция телімі және т.б.

скайп-конференциялар ұйымдастырылды.

Мониторинг жүргізу үшін ақпараттарды жинау мен қорытындылаудың келесідегідей техникасы әзірленді:

1. Ұлттық заңнаманың әкімгершілік тәртіптер жөніндегі ақпаратқа қол жеткізу бөлігіне шолу жасалды;
2. Ақпараттар мен қабылданған шешемдерді/әкімгершілік актілерді ұсынудан бас тарту фактілерін тіркеу және құжатау, осынадай фактілерге жоғары органдарға шағымдану, Әкімгершілік тәртіптер туралы кодекске сай соттық шағымдану тәртібі;
3. Деректерді жинау мен талдау (мысалы, әкімгершілік актілерге, ақпаратты ұсынудан бас тартуларға қатысты арыздар);
4. ҰЕҰ-дың өкілдерімен, адвокаттармен, азаматтармен, жеке кәсіпкерлермен, заңгерлермен және әкімшілік органдардың өкілдерімен жартылай құрылымдалған сұхбаттар;
5. Мемлекеттік институттарға жіберілетін стратегиялық сұратулар.

#### **Құралдар:**

Әкімгершілік тәртіптердің субъектілері екі топқа бөлінген:

- Әкімшілік органдарда арыз беруші/ мүдделі тарап ретінде бой көрсететін жеке және заңды тұлғаларға арналған әмбебап сауалнама;
- Әкімшілік тәртіптерде заң негізінде көпшілік-құқықтық өкілеттіктерді орындаған әкімшілік органдардың өкілдеріне арналған арнайы сауалнама.

Зерттеу үш бөлімнен тұрды. Бірінші бөлімі - әкімшілік тәртіптер жөніндегі ақпараттарға қол жеткізу туралы ұлттық заңнамаға шолу. Екінші бөлім – осы мәселе бойынша мемлекеттік институттар мен ҰЕҰ-дың өкілдерімен, адвокаттармен, заңгерлермен және әкімшілік органдардың өкілдерімен құрылымдалған сұхбат жүргізу. Үшінші бөлім – ақпарат алу үшін мемлекеттік органдарға стратегиялық сұратуларды жолдау.

Осылайша, зерттеу барысында барлығы **254** респондент қамтылды, оның ішінде адвокаттар – 53 респондент, құқықтық мәселелер жөніндегі қоғамдық ұйымдардың өкілдері/ кеңесшілері – 53 респондент, жеке кәсіпкерлер – 50 респондент, халық – 50 респондент және әкімшілік органдардың өкілдері – 48 респондент.

Зерттеу Душанбе, Худжанд қалаларында (Согдий облысы), Қорған-төбеде (Хатлон облысы), Хорог (Таулы-Бадахшан Автономиялы облысы) орналасқан органдарды/ұйымдарды қамтыды.

Үкіметтік емес ұйымдардың өкілдеріне, адвокаттарға, заңгерлерге,

азаматтарға, жеке кәсіпкерлер мен коммерциялық құрылымның қызметкерлеріне төмендегі сұрақтар мазмұндалған әмбебап сауалнамамен сұрау жүргізілді:

- азаматтар әкімгершілік мәселелер бойынша ақпарат алу үшін хабарласатын негізгі органдар;
- мемлекеттік органдармен ақпаратты, қабылданған шешімнің жазбаша құқықтық негіздемесін/түсіндірмесін ұсыну мерзімдерінің, нысандарының сақталуы;
- іс материалдарымен танысу үшін хабарласқан азаматтар құқықтарының сақталуы;
- әкімгершілік тәртіптер жөніндегі ақпаратты алудағы кедергілер мен құқық бұзушылықтар;
- ақпаратты ұсындан бас тартатын кездері алға тартқан уәждері;
- ақпаратты алу үшін хабарласатын интернет-ресурстарды пайдалану;
- ақпаратқа қол жеткізу құқығы бұзылған жағдайда жоғары органдарға және сот тәртібінде шағымдану және т.б.

Мемлекеттік органдардың өкілдері арасында жүргізілген сауалнамада келесі сұрақтардан қарастырылды:

- Атқаратын мемлекеттік лауазым дәрежесі;
- азаматтардың немесе заңды тұлғалардың жолдауларына/ сұратуларына/ әкімгершілік арыздарына әкімшілік органнан (мемлекеттік биліктің атқарушы органы) берілетін жауаты/құлақтандыруды құрастыру, олардың нысандары мен қабылданған шешімді жазбаша құқықтық негіздеу/ түсіндіру немесе негізді бас тарту;
- жолыққан адамның жолдауына/ сұратуына /әкімгершілік арызына қатысты танысу үшін істің материалдарын ұсыну;
- Шағымдану тәртібі (органды, оның мекен-жайы мен мерзімдерін көрсетіп);
- Жауапты/ құлақтандыруды ұсыну үшін интернет-ресурстарын пайдалану.

## **II. ЖУРНАЛИСТЕРМЕН БАЙЛАНЫСУ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Жалпы алғанда, жұмысты жолға қою кезінде, оның ішінде құқықтық тетіктер «жұмыс жасауды» тоқтататын кездері журналистің көмегі аса маңызды.

### **2.1. Ең алдымен қандай таңдау жасау қажет?**

- *БАҚ, журналист* – саяси, халықаралық, іскерлік, копоративтік, ғылыми, журналистік тергеулер, мультимедиялық, экономикалық, діни, басқа да;
- *Журналистика тегі* – баспасөз (газеттер, журналдар), теледидар, радио, ақпараттық сайттар, әлеуметтік желілер, фотожурналистика;
- *Жанр* – ақпараттық (мақала, сұхбат, репортаж, хроника, кеңейтілген ақпарат, есептер және басқалар), талдамалық (хат алмасулар, түсіндірме, бап, хат, пікір, әңгімелесу, сынақ, рейтинг, шолу, мемуар және басқалар), көркем-публицистикалық (суреттеме, эссе, очерк, пасквиль, фельетон, памфлет және басқалар);
- *Нені пайдалануға дағдыланған?* – сұхбат (ақпараттық, жедел, тергеу, портрет, әңгімелесу/диалог); жаңалық; эпизод (басты назар фактіге немесе жаңалыққа, мәселенің тарихына енгізуге емес, адамға немесе оқиғаға шоғырланған); очерк түріндегі сипаттама (орнын белгілейді, жағдаятты сипаттайды, көрнекті жерлер, иіс, дәм, дыбыс қолданылады, кейде бір нәрсемен айналысып жатқан адамға назар аударылады); шығармашылық (драматизммен сипаттау, диалогты немесе қойылымды пайдалануы мүмкін, әдетте жекелеген жағдайлар хабарлаушы сипатта болады); фактілер (тақырыпқа аңдатпа беру, оқиғаға назар аударту, неге деген сұраққа жауап береді);
- *Ұйымдастыру нысаны* – баспасөз конференциясы, брифинг, дөңгелек үстел, телефон арқылы, интернеттің түрлі қызметтерінің көмегімен сұхбаттасу.

### **2.2. Не туралы қамдану керек?**

- Анықтамалық ақпараттың – жариялауға арналмаған ақпарат екенін;
- көз жеткізу: ақпарат көзі жария болатынына (аты-жөні, жұмысы, жасы, қаласы және т.б.);
- ақпараттың «баспа үшін емес» деп нақты көрсету қажет;
- қандай жаңалықты ұсыну керектігін: а) бұрын жарияланбаған; б) оқырманның бұл туралы хабары бары; в) бұл жаңа ақпарат па әлде жалғасы ма?
- көздеген мақсатымызды анықтау: тергеуді бастау, болжамды құрбанды қорғау, өтемақы алу, қоғамдық пікірді қалыптастыру немесе басқалай?
- фактілер – «жаман атқа қалдыратын» дегеннің – шындыққа жанаспайтынын қаперге алу;

- аргументтер – қажетті заңнаманы білу, адресатты анықтау, талапты қалыптастыру, оларды дәлелдермен бекіту;
- аргументтерді растайтын құжаттар;
- жалпы жағдаяттың мәнмәтіні;
- алдымен журналистің, соңынан оқырманның назарын немен аударту – шүріппені басу;
- БАҚ-да жариялаудың – құқық қорғаушы, адвокат, болжамды құрбан үшін – ықтималды салдарын болжау.

### **2.3. Кіммен жұмыс жасау керек. БАҚ түрлері**

Бұқаралық ақпарат құралдары (БАҚ) бірнеше бағыттарға бөлінеді. Ақпарат беру саласында мемлекеттік және тәуелсіз БАҚ деп ажыратылдады. Бағыттары бойынша тақырыптық, саяси және ойын-сауық ақпараттары бар.

- Бұқаралық ақпарат құралдары немесе қысқартылған түрінде БАҚ бірнеше бағыттарға бөлінеді. Ақпарат беру аясында коммерциялық, федералдық немесе мемлекеттік деп бөлінеді, сонымен қатар тәуелсіз БАҚ бар. Бағыттары бойынша тақырыптық, саяси және ойын-сауық ақпараттары бар. Бірақ БАҚ ең көп таралған жіктелімі белгілі деректерді халыққа жеткізу әдісіне қарай бастау алады.
  - Газеттер – қоғамдық-саясидан бастап тақырыптыққа дейін. «Егде» адамдар үшін ақпаратты мұндай тәсілмен алу басымырақ.
  - Ақпараттандырудың анағұрлым тиімді түрі (және ең шығысты) – теледидар немесе телехабарлар. Бейнежолдар қосымша берілетін визуалды ақпаратты адам басқаларға қарағанда, бірнеше есе жылдам ұғынады.
  - Үшінші, соңғы кезде аса танымалдыққа ие болып отырған БАҚ түрі – интернет ресурстары.
- Ақпараттық агенттіктер – БАҚ тағы бір түрі. Олардың негізгі қызметі – ақпарат пен жаңалықтарды іздестіру, оларды өңдеу, соңынан масс-медияларға табыстау (загеттер, ТД-бағдарламалары және басқалар).
- Радиодан хабарлау. Дұрыс ұйымдастырылса, радио бұқарамен өзара әрекет етуде өте тиімді құрал, бірақ теледидар мен интернетке деген сұраныс өте жоғары.

### **2.4. Журналистермен өзара әрекеттесуді қалай жолға қоюға болады?**

БАҚ өзара әрекеттесу кезіндегі негізгі мәселелер:

**МІНДЕТ:** НЕ ҮШІН бірдемені айту, хабарлау, түсіндіру керек (мәселен, міндет – азаптау қолдануға кінәлілерді жауапкершілікке тарту).

**МЕКЕН-ЖАЙЫ:** бірінші кезекте мұны КІМГЕ жолдау керек (билікке, прокуратураға).

**ХАБАРЛАМА:** атап айтқанда НЕНІ хабарлау немесе түсіндіру керек (азаптау фактісінің бұлтартпас дәлелдері).

**УАҚЫТЫ:** мұны ҚАШАН хабарлаған немесе түсіндірген жөн болады (тергеудің белгілі сатысында, мәселен, бірақ төтенше жағдайларда бұл тармаққа көңіл аудармауға болады).

**МАҚСАТЫ:** айтылғаннан немесе түсіндірілгеннен кейін НЕ өзгеруге тиісті (билік кінәлі тұлғаларға шара қолдануға және оларды жазасыз қалдырмауға тиіс).

БАҚ жұмыс жасағанда, қажетті нәтижеге қол жеткізу үшін бір қатар



ережелерді сақтаған дұрыс:

- Журналистерді барынша мүмкін болатын ақпарат көлемімен қамтамасыз етіңіз. Мүмкін болатын кездері (материалдың толықтығы үшін) заңгерлердің, адвокаттардың, тергеушілердің, құқыққорғаушылардың, прокурорлардың және т.б. байланыс телефондарын ұсыныңыздар.
- Мүмкіндігінше жеке журналистік пуліңізді қалыптастырыңыз, бұдан әрі кәсібилігіне сенім білдіруге болатын, қажет болатын кездері қате жібермес үшін (журналистердің бәрі бірдей заңдық аталымдарды сауатты қолдана және барлығының заңдық білімдері бола бермейді) баспаға шығарар алдында дайындалған материалды оқып шығу үшін салуға болатын ынтымақтастық орнатуды көздей отырып, маңызды мәселелерді беріп отырасыз.
- Анықтамалық ақпараттың – жариялауға арналмаған ақпарат екені туралы ескертіңіз және ненің «баспаға» ненің «баспаға арналмағандығын» анықтап айтыңыз.
- Ақпарат көздерінің жария етілетініне көз жеткізіңіз (аты-жөні, жұмысы, жасы, қаласы және т.б.).
- Көздеген мақсатыңызды анықтап алыңыз: тергеуді бастау, болжамды құрбанды қорғау, өтемақы алу, қоғамдық пікірді қалыптастыру немесе басқалай?
- Сіз келтірілген фактілерді сауатты дәлелдеуге тиістісіз – қажетті заңнаманы білу, адресатты анықтау, талапты қалыптастыру, оларды дәлелдермен бекіту;
- Қажет болатын жағдайларда дәлелдерді растайтын құжаттарды немесе олардың көшірмелерін ұсыну қажет;
- БАҚ-да жариялаудың – құқық қорғаушы, адвокат, болжамды құрбан үшін – ықтималды салдарын болжау.

### **Өзара әрекеттесу түрлері:**

Баспасөз конференциялары, баспасөзге шығу, брифинг, дөңгелек үстел, телефон арқылы сұхбаттасу, көзбе көз әңгіме, интернеттің түрлі қызметтері арқылы.

### **III. ҚҰҚЫҚТЫҚ КӨМЕК**

#### **3.1. Көмек көрсетуді неден бастаған жөн?**

Азаптаулар туралы ақпарат алған ҮЕҰ адвокаты, заңгері мемлекеттегі бар түрлі құқықтық тетіктерді (арыз беру, ресми билікке жолдау) пайдалануды бастайды. Бұл әрекеттер сөзсіз қажет етіледі, дегенмен, жұмыстың табысты болуы үшін әрекеттердің белгілі алгоритмін сақтаған маңызды (айқын тізбектілік керек). Төменде келтірілген әрекет тізбесі жеткілікті болып табылмайды:

- ҮЕҰ адвокатына, заңгеріне құрбаннан жауап/сұхбат алғанға дейін сұрау алу үшін қолайлы жағдай жасау қажет (құрбанмен жеке қалғанда, оның өзін қауіпсіз сезінетін және еркін сөйлей алатын; дәретханасы мен тамағы, суы бар орын). Егер жағдаятқа/ алғашқы ақпаратқа қарай құрбаннан бір ақ рет жауап алу қажет етілетін болса, онда құрбанның келісімімен маман психологты шақыртуға болады (ол өзінің сұрау нысанын толтырады);
- Азаптау құрбанына зіңізді таныстырыңыз, кім екеніңізді айтыңыз;
  - құрбанға оның құқықтарын түсіндіріңіз (оның құқықтық мәртемесіне қарай);
  - саналы (хабардар етілген) келісімінің мәнін, құрбан азаптаулар туралы арызды тергеу бойынша іс жүргізуді бастау туралы шешім қабылдаған жағдайда, ол үшін мүмкін болатын салдарын түсіндіру;
  - құпиялылық туралы хабардар ету (әсіресе, егер құрбан қамауда болатын жағдайда), құрбаннан алынған ақпаратты қолдануға болатынын және қалайша қолданатынын сұрау керек;
  - қылмыстық іс қоғаудың азаптауларға болжамды кінәлілер үшін салдарын түсіндіру;
  - мемлекеттік және халықаралық органдармен талқылаулардың мүмкін болатын мерзімдерін және олардың сипаттарын түсіндіру;
  - азаптаулар құрбанына (және куәгерден жауап алынатын жағдайда, (ұсынылады) оған да) қажет болатын жағдайда кез келген уақытта үзіліске шығуға болатынын хабарлау;
- құрбаннан алынады:
  - болған оқиға туралы егжей-тегжейлі сипатталған, өз қолымен жазылған және қолы қойылған арыз. Егер арыз компьютерде жазылған болса, онда құрбан бұл туралы тиісті жазуды: «Менің сөздерімнен жазылым алынғаны рас, мен оқыдым және қолымды қойдым. Түсініктемені (жауап алушының аты-жөні жазылады) тарапынан мәжбүрлеместен, ерікті түрде бердім» деп жазуға тиіс;
  - іске қатысты болатын барлық жазбаша құжаттардың көшірмелері (арыздар, шағымдар, өтініштер мен олардың жауаптары/қаулылары; барлық іс жүргізу құжаттары);
  - егжей-тегжейлі құжаттау: бұрын құрбан және/немесе туыстары, жақындары, адвокат қайда, кімге жазбаша/ ауызша шағымданды,

шағымдану нәтижелері.

➤ Құрбанға көмек көрсетуді бастау:

- дәрігердің/ дәрігерлердің: психиатрдың, патологоанатомның (азаптау салдарынан қайтыс болатын жағдайда), соттық-медициналық сараптамашының, педиатрдың, гинекологтың, психологтың, әлеуметтік қызметкердің және т.б. көмегі, диагностикалық, лабораториялық және рентгенологиялық зерттеулер қажет етілуі мүмкін. Мамандарға азаптаулар құрбанымен жұмыс жасау қағидалары туралы ескерту керек (глоссарийді қараңыз). Маманмен/ сараптамашымен азаптау туралы арыз расталатын жағдайда құрбанды басқа орынға ауыстыруды талап ету қажет етіледі;
- құрбанға көмектесе алатын құқық қорғаушы және медициналық ұйымдардың байланыс телефондарын беру керек;
- болжамды құрбанның қайталама виктимизацияға ұшырауын болдырмас үшін қажетті шараларды анықтап, қолдану қажет етілуі мүмкін (құрбанның қауіпсіздігін қамтамасыз ету);
- көптеген жағдайларда азаптауларды қолданды деп күдіктенетін тұлғаның болжамды құрбанға қанағай да бір ықпал етуінен бұрын, оны лауазымынан босатуға және оны қамауға /күзетке алуға<sup>10</sup> қол жеткізудің маңызы зор;
- кез келген тыңдауларды өткізгені туралы хабарлау мақсатында, сонымен қатар құрбанның қосымша дәлелдерді ұсынуы үшін құрбанмен жүйелі түрде байланыс орнатуға қол жеткізу;

➤ азаптаулар жүргізілді деген болжамды орында қатысқан тұлғалардың тізімін жасау; аты-жөндері, мекен-жайлары, телефон нөмірлері мен басқа да деректері;

➤ дәлелдерді табу және сақтау;

- фотосуретке түсіру. Түрлі түсті (тән жарақаттарының, жайлар мен ғимараттардың, міндетті түрде өлшемдік сызғышты пайдаланылған) суреттер керек, аудио- және бейнежазбалардың көмегі қажет;
- СМС және психологиялық-психиатриялық сараптамаға жолдау керек. Тұлғаның бұл тәртіптерден өз бетінше өте алмайтын жағдайларда, : а) сараптаманың қамауда емес, арнайы медициналық мекемеде жүргізілуіне қол жеткізу; не болмаса б) қамау орнына тәуелсіз және құзырлы дәрігерді/психологты шақыртуға қол жеткізу маңызды. Әдеттегідей, бұл адвокаттың арызы бойынша мүмкін болады, тексеру барысына адвокаттың қатысуы міндетті, ал тұлға отырған мекеменің өкілдерінің қатысуы – ұсынылмайды. Алайда, осынадай жағдайды қамтамасыз ету мүмкін болмаған кездері, олардың көзге

---

<sup>10</sup> ҚР ҚІК 155, 158 баптары, ТР ҚІК 114 бабы 2 бөлімі («келісімімен», «өтінішті прокурордың қолдауымен»).

көрінетін, естілмейтін жерде өткізілуі, міндеті түрде маманның/ сараптамашының қорытындысында қатысушылардың көзінше толық мәліметтердің тіркелуі маңызды;

- киімді алу/ алуға қол жеткізу (егер киімде қанның іздері болатын болса, оны құрғақ кенеп қапқа салып, байлап, құрғақ және қараңғы жерге іліп қою керек);
  - ықтималды куәгерлерді анықтау және олардан жазбаша көрсетулерді алу керек. Мысалы, арызда қылмыс және кінәлілерді тергеу қажеттігі туралы көрсету арқылы. Алғашқы сұрау барысында құрбанның көрсеткендерінен азаптауларды қолдануға кінәлі «басты тұлғаларды» бөліп көрсету. Соңынан қандай да бір кінәлілер туралы (аты-жөні, лауазымы және басқалары) жеткіліксіз мәліметтер болатын жағдайда, нақты мекемеде жұмыс жасайтын лауазымды тұлғалардың санын тексеру қажет (сұраныс жасау арқылы, физиологиялық деректерді – бойы, ерекше белгілері мен басқаларды сипаттау негізінде жеке байланыстары арқылы). Бұдан әрі (кейде бұл қатар, ал кей жағдайларда бөлек жүреді) – қылмыстық іс қозғау туралы шағымның бір тармағында (азаптаулар туралы арызды тексеру бойынша тергеуші әрекетінің алгоритмін баяндап) тергеушіге/ прокурорға болжамды кінәлілер жайлы алынған деректер туралы хабарлау. Бұл жерде әрбір нақты жағдаятты жеке бағалау маңызды, себебі бір жағдайда мұны бірден көрсету қажет болса, ал екінші жағдайда егер лауазымды тұлға орнынан босатылмаса, мұның зияны тиюі мүмкін;
  - анықтау/ белгілеу: болжамды азаптаулар құрбаны ҰЕҰ-ның адвокатына/ заңгеріне шағымданғанна дейін/кейін азаптау жағдайлары қашан, қайда және қалай орын алғанын және азаптауларға ықпал еткен және алып келуі мүмкін кез келген оқиғаны;
  - нақты іске қатысы бар кез келген құжаттарға қол жеткізу және арыз бойынша істі тергейтін/ тексеру жүргізетін құзырлы органға дәлелдерді уақытылы ұсыну.
- азаптау фактісін құжаттау (арнайы бланкте, қосымшаны қараңыз). Стамбул хаттамасы дәрігердің/психологтың құжаттауына арналған нысанның/бланкінің мүмкін болатын нұсқасын ұсынады. Мұндай жағдайда бланкінің негізгі бөлімінен өзге VII, XII (2) тармақтарға аса мән берген жөн (психологқа жұмысын бастау үшін дәрігердің қорытындысының болғаны маңызды).
  - Азаптаулар құрбанына (оның туыстарына) тергеу мен талқылау барысы туралы тұрақты хабарлау.
- Егер адвокат ұсынылған алгоритм бойынша әрекет ететін болса, онда оның

мүмкіндігі зор болады, себебі, оның мәртебесі керекті құжаттарды кедергісіз алуға мүмкіндік береді. Құрбанға көмектескісі келетін, бірақ оның тиісті өкілеттіктері жоқ ҰЕҰ-ның өкіліне немесе заңгеріне не істеу қажет? Ұлттық заңнама құрбанның мүддесін ұсынушыға сенімхат беруге мүмкіндік береді. Азаптау қолданылған тұлға қылмыстық іс бойынша зардап шегуші ретінде мойындалуға тиіс, ал бұл дегеніміз, өзінің өкілінің болуына құқығы бар екенін білдіреді.

Зардап шегуші қылмыстық істің қатысушысы (кінәлаушы тарап) болып табылады. Зардап шегушінің мәртебесі осындай деп мойындау туралы қаулы шығарылған сәттен бастап пайда болады. Арыз беруші осы іс жүргізу құжатының көшірмесін алуға құқылы (ҚР ҚІК 71 б., ТР ҚІК 42 б.).

Зардап шегушіні сойындау туралы қаулының шығарылмауы, адамның әрекетсіздік фактісіне сотқа, прокуратураға шағымдану құқығынан айырмайды. Бұл жерде зардап шегушінің құқықтарын пайдалануға қол жеткізудің мүмкін еместігіне БАҚ арқылы қоғамның назарын аудартуға болады (құрбан келісімін беретін жағдайда).

### **3.2. Құрбандардан жауап алу кезінде нені ескеру қажет?**

Алғашқы сұхбатты жүргізу барысында бұдан әрі өзіңіз жеке немесе мамандардың көмегімен қайта тексере алатын ескертпелеріңізді жазып алуыңызға болады:

- сауаттылық деңгейі;
- сыртқы бейнесі (киімі, тазалығы, ұқыптылығы, дене жарақаттары және басқалар);
- құрбанның әңгімесінен сыртқы түріне қарай алдын ала – мүмкін болатын психикалық ауытқуларды (ауытқулар, кешеуілдік және басқалар). Адвокат – психиатрия мен психология саласының маманы болмағандықтан, Сіздің жазып алған ескертулеріңіз азаптау іздерін бірігіп құжаттайтын және өзінің қорытындысын әзірлейтін сараптамашыға (дәрігерге, психологқа) құрбан туралы алғашқы түсініктерді беруі мүмкін;
- саяси қызметі, саяси көзқарастары (жанама түрде алынады);
- мүмкін болса, азаптау құралы мен тәсілдері;
- жыныстық зорлау.

Жоғарыда көрсетілген ақпарат толық ақпарат алу үшін қайталама сұхбат жүргізу қажеттігін анықтау үшін маңызды. Сонымен қатар құрбанды дәлел жинау үдерісіне тартудың қажетінің бары не жоғы және қоғамдағы мәртебесіне байланысты оның ішкі күйзелістерінің қаншалықты ауыр болатыны түсінікті болады.

#### **IV. ІС ЖҮРГІЗУ ҚҰЖАТТАРЫ**

Азаптаулар құрбаны қылмыстық іс жүргізудің кез келген кезеңінде ҰЕҰ адвокатына, заңгеріне жолға алады. Және мұндай жағдайда адам құқығы саласындағы құқықтық құралдарды ұлттық деңгейде іске қосу үшін қанағй әрекеттер жасалатынын білген маңызды.

##### **4.1. Арыздарды, шағымдарды, өтініштерді дайындау кезінде ескеру маңызды**

- Арызды (шағым, өтініш) қандай органға және кімге жолдау қажет, себебі талаптың сипаты осыған тәуелді болады (құзырына қылмыстық істі тексеру, қозғау, тергеу жүргізу, болжамды азаптаулар құрбанының/ куәгердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша шара қолдану, болжамды кінәліні лауазымынан босату, сараптамашыны тағайындау, адамның конституциялық құқықтарын қорғау және т.б. енетін болжамды кінәлі тұлғаларға тәуелсіз мемлекеттік орган болуы тиіс). Тәжікстан Республикасында азаптауларды қолдану фактісі бойынша арыз прокуратураға беріледі (ТР ҚІК 161 б. 2б.). Қазақстанда баламалы тергеуге алу қарастырылған (ҚР ҚІК 187 б. 4 т.): алдын ала тергеуді осы органның қызметкері болып табылмайтын тұлғаға қатысты сотқа дейінгі тергеу ісін бастаған ішкі істер немесе қаржылық полиция органдары жүргізеді. Тергеуді прокурор жүргізуі мүмкін (ҚР ҚІК 180 б.);
- Ұлттық және халықаралық заңнамаларға сілтемелердің қажеттігі (адам құқықтар және іс жүргізу саласы туралы);
- Өз талабын (дәлелдерін) сенімді түрде негіздеу. Бұл жағдайда БҰҰ-ның Адам құқығы жөніндегі комитетінің осыған ұқсас істеріне сілтеуге болады;
- Өз талаптарыңызды қалыптастыру (бірінші тармақты қараңыз);
- Іске шағымдану, істі талқылау үшін қолданыстағы заңнамамен белгіленген мерзімдер – маңызды сәт, себебі бұл мемлекеттен азаптаулар туралы арыздарға мән беруді талап етумен пайдалануға болатын құқықтық кепілдіктер;
- Әрбір өтінішті жеке беру қолайлылығы, қылмыстық қудалау органының оларға рұқсат беруіне (қаулылардың болуына) мониторинг жүргізу қажет болатындықтан (әдеттегідей, өтініштің қаралуға тиісті мерзімі – 3 күн);
- Жазбаша құжаттарды екі данада дайындаудың маңызы, бірі шағым (арыз, өтініш) берілетін органның кеңсесі арқылы беріледі, ал екіншісінде (Сіздің данаңызда) – қабылданғаны туралы қабылдап алушының аты-жөні, күні мен уақыты көрсетілген белгі соғылады.

##### **4.2 Азаптау құрамының болғанын дәлелдеу үшін сараптама маңызды**

Азаптаулар туралы істер бойынша сараптамашының қорытындысы елеулі маңыз атқарады. Алайда, алғашқы сатыда маманның қорытындысына келісімін жеке алуға болады. ҚІК маманның қорытындысы тиісті қаулының негізінде

қарастырылатыны мен тағайындалатынын түсіне отырып, тергеушінің осы саладағы маман еместігін мойындау керек. **Маманның қорытындысын іске тіркейтін жағдайда, тергеуші оны жауап алуға шақыртуға тиіс** (Сіз ұсынған дәлелдер бойынша) Сондықтанда дәлелдеу бойынша өз жұмысыңызды қатар атқарған дұрыс болады (тергеушінің көмегі арқылы да, сол сияқты өзіңіз жеке).

Заңнамада соттық-медициналық сараптамаға тергеушінің қаулысы бойынша да, сол сияқты қаралуды талап ететін тұлғаның өтініші бойынша да жүгіну мүмкіндігінің қарастырылғанын есте ұстаңыз.

Істің жағдайларын бағалап, мыналарды белгілеу қажет: олардың қайсысы (дәлел болуы үшін) маманның, сараптамашының пікірін талап етеді. Мәселен, керек болады:

- соттық-медициналық: тірі тұлға бойынша; мәйітке, заттай дәлел үшін. Сараптама азаптау сәтінен бастап қанша уақыт өткеніне тәуелсіз (егер 6 апта шамасында болса, онда мұндай сараптаманы дереу өткізу қажет); молекулярлық-генетикалық зерттеу жүргізіледі;
- құжаттарға соттық сараптама (жазуы мен қолдарын тексеру; мәселен, құрбанды қамауда ұстаған кезеңде алынған мойнына алу секілді құжат болатын жағдайда; түрлі жазулардың үлгілері талап етіледі);
- заттар мен материалдарға соттық сараптама (талшықты материалдарды зерттеу);
- соттық биохимиялық сараптама (оқиға орын алған жердің материалдық жағдайы болуы мүмкін, оқиға орынан алынған сынақ үлгілері);
- сараптаманың басқа да түрлері: психологиялық-психиатриялық; қанның, сілекейдің, сперманың биологиялық сараптамасы; бармақ іздерінің дактиласкопиялық сараптамасы; азаптау заттары мен құралдарының және басқалардың сараптамасы.

Сараптама затына қарай мәселелер қойылады (оның ішінде зардан шегушінің өкілімен де). Мәселен, Стамбул хаттамасында медициналық қорытынды үшін алты негізгі мәселе ұсынылады:

- Белгіленген физикалық және психологиялық деректер азаптаулар орын алды деген секілді хабарламамен үйлеседі ме?
- Қаралушының физикалық күйінің қандай факторлары жалпы клиникалық жағдайына әсер етеді?
- Қаралушының психологиялық жағдайы туралы алынған деректер, осы тұлға тиесілі болатын мәдени-әлеуметтік ортада байқалатын жедел күйзелісте күтілетін немесе типтес жауаптарға сай келе ме?
- Психологиялық жарақат салдарынан пайда болатын психикалық бұзылулар сипаты уақыт өте келе өзгередінін ескере отырып, азаптау жағдайларына қатысты осындай бұзылулардың уақыттық шегі қанады? Қаралушы сауығудың қай сатысында?
- Қаралушының денсаулық жағдайына тағы да қанады күйзеліс факторлары әсер етеді (мысалы, ұзаққа созылған қудалау, мәжбүрлі көшіп-қону, баспана ұсынған елде болуы, отбасынан қоғамдағы рөлінен айрылу және т.с.с.)? Бұл мәселелер құрбанның жағдайына қалай әсер етеді?
- Қаралушының қандай клиникалық деректері оған азаптаулар қолданылғаны туралы айтуының жалған екеніне дәлел болады?

#### **4.3. Қандай арыздар, қандай тәртіпте беріледі?**

Барлық жағдаятты талдап шығып, шешім қабылдау қажет: арызбен қайда жолығу (прокуратураға, сотқа, азаптаулар туралы арыз қылмыстық үдерістің қай

кезеңінде берілгеніне тәуелді және қылмыстық қудаллау органының әрекетсіздігіне шағым берілуі):

- болжамды азаптаулар құрбаны заңсыз негізде қамауда болатын жағдайда, осы туралы арызды прокуратураға/ сотқа дайындау;
- алғашқы сұрау алу барысында құрбаннан мойындау көрсетулерін азаптау бойынша бергені туралы ақпарат алысымен құрбанның бұл көрсетулерден бас тартатыны мен оларды бұдан әрі пайдалануға жол бермеу туралы прокуратураға арыз беріледі;
- азаптаулар туралы, болжамды азаптаулар құрбанын зардап шегуші деп мойындау туралы, болжамды кінәлілерді лауазымынан босату туралы қылмыстық іс қозғау туралы;
- медициналық куәландыруды жүргізу туралы / сараптаманы жүргізу туралы өтінішпен бірге (соттық-медициналық, психологиялық-психиатриялық және т.б.)
- азаптаулардың құрбанын зардап шегуші ретіндегі құқықтық мәртебесін мойындаған сәттен бастап - тұлғаның өмірін, денсаулығын, абыройын, намысы мен мүлкін қорғау бойынша қорғау шараларын қолдану туралы арыз. Қорғалушы тұлғаға шын мәнінде өлім қаупі төнген кезде, оған немесе оның жақын туыстарына, күш көрсетілетін, не болмаса куәгердің тергеуге, алдын ала тергеуге және сот ісіне қатысуына байланысты оның мүлкін жоятын немесе бүлдіретін кездері мемлекеттік қорғауды жүзеге асыру туралы қаулы шығаруды талап ету маңызды;
- Егер болжамды құрбан тек сотта ғана (оны қылмыс жасады деген айып бойынша қылмыстық істі талылау барысында) азаптаулар туралы айтатын болса, - прокурорға тексеру жүргізу және азаптаулар құрбанының қауіпсіздігін қамтамасыз ету, азаптаулар туралы іс қозғау мен тергеу шараларын қолдану міндетін арту туралы өтініш беру.

Аталған өтініштердің кезектілігі болжамды құрбанға физикалық және/немесе психикалық қинау жасалғаны туралы дәрігердің қорытындысының бары/жоғына байланысты ауысуы мүмкін.

#### **4.3.1. Қылмыстық іс қозғау туралы арыз**

Болжалды азаптау құрбаны қылмыстық іс қозғау туралы арыз бермеген, арыз беруші тұлғаға қатысты азаптау туралы БАҚ-да хабарлама болмаған жағдайда, мұндай арызды беру (және азаптау орын алған жер бойынша прокуратураға берген дұрыс), және тіркеу құжатын алу маңызды. Сізге арызды қабылдаған тұлға көрсетілген құжатты немесе оны тіркеу уақыты туралы хабарламаны беру керек (ТР ҚІЖК 145-бап, 2-бөлім).

Қазақстанда қылмыстық істі қозғау кезеңі жойылған, және бұл шын мәнінде арызды тіркеу кезіне сәйкес келеді. Сөйтіп, хабарламаны Сотқа дейінгі тергеудің бірыңғай тізілімінде (СТБТ) тіркеу туралы хабарлама-талонды арыз беруші қылмыс жасалған орында ала алады<sup>11</sup>, ал азаптау туралы арыз ауызша болса, ол тергеу әрекеттерінің немесе сот отырысының хаттамасына енгізіледі.

<sup>11</sup> ҚІЖК 180-бабының 3-тармағына сәйкес ҚР Әділет министрлігінде 23.09.2014 жылы № 9744 тіркелген хабарламаларды қабылдау және тіркеу тәртібі ҚР Бас Прокурорының 19.09.2014 жылғы № 89 «Қылмыстық құқық бұзушылық туралы арыздар мен хабарламаларды қабылдау және тіркеу, сонымен қатар Сотқа дейінгі тергеудің бірыңғай тізілімін жүргізу ережелерін бекіту» туралы Бұйрығымен анықталған.



Қылмыстық құқық бұзушылық белгілерін көрсететін жеткілікті мағлұматтар болмаған жағдайда уәкілетті органдардың қылмыстық құқық бұзушылық белгілерін анықтау үшін тексерістер жүргізуін талап ететін арыздар мен хабарламалар, СТБТ-де тіркеусіз хабарламалар үш тәулік ішінде уәкілетті мемлекеттік органның қарауына жіберіледі (ҚР ҚІЖК 181-бап, 5-бөлім). Қылмыстық іс туралы арыз қабылданбаған жағдайда, сотқа шағым жазу қажет. 3 тәулік мерзімі өткен соң қылмыс туралы хабарламаның тіркелгенін растайтын құжатты (Қазақстанда), қылмыстық іс қозғау немесе одан бас тарту туралы қаулының көшірмесін алу керек (Тәжікстанда). Егер қаулы түспеген болса, онда оны ол туралы сотқа арыз беру арқылы алу керек.

ҚР ҚІЖК 105-бабының 2-тармағы және ҚР ҚІЖК 123-бабы прокурорға азаптау туралы шағымдарды қарауы үшін 3-тәуліктік мерзім береді (бұл мерзім ҚР-да 15 тәулікке және ТР 7/10<sup>12</sup> тәулікке созылуы мүмкін). Шағымды қарау нәтижесінде шағым түсірілген шешімді болдырмай немесе өзгертіп, шағымды толық немесе жартылай қанағаттандыру, немесе шағымды қанағаттандырудан бас тарту шешімі қабылдануы мүмкін. Бұл жағдайда прокурор шағым жазған адамға хабар беруі тиіс. Жауап болмаған жағдайда сотқа шағымдалады.

Азаптау туралы қылмыстық істі қозғаудан бас тарту/тоқтату туралы қаулы оны тапсырған сәттен бастап 14 тәулік ішінде прокурорға шағымдалады (Тәжікстанда). Қазақстанда шешіммен таныс болған немесе прокурорға шағым түсірген күннен бастап, ол шағымға жауап түспегенде, 15 тәулік ішінде жоғары тұрған прокурорға немесе сотқа шағымдалады.

Егер азаптау туралы өкіл / адвокат сотқа өтініш беру арқылы арызданса, мысалы, сотқа дейін тексеру үшін арызды прокурорға жіберу туралы, онда ҚР ҚІЖК 99-бабының 4-тармағына сәйкес өтініш қаралуы тиіс ең ұзақ мерзім 3 күн болады.

Шағым кімнің қаралуына берілгенін қадағалау қажет, себебі ҚІЖК іс-әрекеті шағымдалатын тұлғаға шағымды қарауын тапсыруға тыйым салады.

Қылмыстық іс жүргізу заңының тергеуші, прокурор жасаған әр бұзылуы бойынша тергеу жүргізу және соттың істің қарауы кезіндегі бүкіл уақыт ішінде прокурорға (жоғары тұрған прокурорға) немесе сотқа келесі талаппен (әрекет етуіне/ әрекетсіздігіне) жазбаша шағым беру қажет:

- шағымдағы дәлелдерді жан-жақты тексеру, материалдарды талап ету және арыз берушінің түсініктемесін алу (өте маңызды);
- бұзылған құқықтарды қалпына келтіру бойынша шаралар қолдану және келтірілген зиянның орнын толтыру жөнінде құқығын түсіндіру.

Прокурор, тергеуші және анықтаушы істің мән-жайын жан-жақты, толық және әділ түрде зерттеу үшін барлық заңмен қаралған шараларды қолдануға, айғақтайтын, ақтайтын, міндет артатын және жеңілдететін мән-жайды анықтауға және айыпталушының жауапкершілігін анықтауға міндетті; барлық дәлелденуі тиіс істің мән-жайы жан-жақты, толық және әділ түрде зерттелуі керек; сот, судья әділдік пен туралықты сақтай отырып, тараптарға істің мән-жайын толық зерттеуге өз құқықтарын іске асыру үшін қажетті жағдайларды қамтамасыз етеді.

---

<sup>12</sup> ТР ҚІЖК 145-бап 5-тармақ.

ҚР ҚІЖК 192-бабының 8-тармағына сәйкес тергеуді негізсіз созған жағдайда жәбірленуші қылмыстық қудалауды жүзеге асырушы тұлғаға істі тергеуін толығымен аяқтауы үшін қажетті нақты мерзімді белгілеуі туралы прокурорға шағымдануға және өтініш беруге немесе ҚР ҚІЖК қаралған тәртіпте сотқа шағым түсіруге құқылы.

#### **4.3.2. Қорғау шараларын қолдану туралы өтініш**

Мұндай өтініш жазбаша түрде, алайда тек азаптау құрбаны жәбірленуші болып аталғаннан кейін беріледі.

Тәжікстанда сот, прокурор, анықтау бөлімінің бастығы және тергеуші бұл хабарламаны тексереді (қабылданған шешімді болдырмайтын сияқты). Қазақстанда тергеу органының бастығы көрсетілген тұлғалардың, сонымен қоса тергеу бөлімінің бастығының қорғау шараларын қолдану туралы тапсырмаларының орындалуын ұйымдастырады (ҚР ҚІЖК 62-бабы). Тәжікстанда 3 күн ішінде және Қазақстанда 24 сағат ішінде мемлекеттік қорғауды жүзеге асыру туралы қаулы шығарылады. Бас тартуға прокуратурада, сотта шағым берілуі мүмкін.

Қорғалатын тұлғалар отырған құқық қорғау, уәкілетті органдар, мекемелер ТР «Қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушыларын мемлекеттік қорғау туралы» заңының 3-бабына сәйкес, қорғалатын тұлға туралы құпиялылықты сақтай отырып, қорғауды (прокурорлық, ведомстволық бақылауда) қамтамасыз етеді. Қорғау шаралары, сонымен қатар әлеуметтік көмектің 9 түрі қарастырылады, бұған қоса олардың тізімі толық болып табылмайды. Қазақстанда ҚР ҚІЖК 97-бабына сәйкес қауіпсіздік шарасының 5 түрі қолданылуы мүмкін.

#### **4.4. Қосымша ақпарат жинау**

Тергеуге қажетті оқиғалар мен сұрақтарды анықтап алып, алғыр болу керек және барлық қажетті ақпаратты жинау керек. Мысалы, нақты бір мекемеде/ғимаратта орын алған істер (үкімдер, қаулылар) туралы ақпарат көмектесуі мүмкін.

Дәлелдер анық және сенімді болуы маңызды, ал куәгерлік түсініктер сенуге тұрарлық болуы қажет. Куәгердің қылығына әсер ететін әлеуметтік, мәдени және гендерлік факторлар ерекше рөл атқарады.

Куәгер есірткі заттарын және алкогольді ішімдіктерді бұрын пайдаланған тұлғалардың қатарынан болуы мүмкін, сондықтан іс бойынша басқа тарап осы куәгердің маргиналдық өмір сүру салтын көрсететін дәлелдер жинауға шара қолданып, олардың дұрыстығына күмән тудыруы мүмкін. Сөйтіп, «таразыда», бір жағынан, куәгердің құрбанға қатысты азаптауды көрсететін жағымсыз бейнесі және, екінші жағынан, мысалы, «құқық қорғау қызметіндегі» (мекеменің, әріптестерінің жағымды пікірлері оны ақтауға көрсетілуі мүмкін) милиция/полиция қызметкерінің (немесе милиция/полиция бөлімшесі басшысының) жағымды бейнесі тұрады.

Уақытша ұстау изоляторында болған науқастың денсаулық жағдайын көрген бөлмелестері (жазаларын өтеу үшін) басқа аймаққа жіберілуі немесе

шығарылуы мүмкін. Куәгердің тұрғылықты мекенін анықтап, онымен кездесу ұйымдастырып, жауап алып, жазбаша түсінігін алу қажет.

Бірнеше дерек көздерінен алынған мәліметтердің расталуы олардың дәлелді болу күшін арттырады. Логикалық жүйелілік құрып, барлық алынған мәліметтерді, ақпаратты байланыстыру маңызды.

«Кемшіліктер» (дәлелденуі тиіс олқылық) болған жағдайда фактілерді белгілеп, мәліметтерді растау үшін қажетті сұратуларды/ талаптарды уақтылы дайындап, уәкілетті мемлекеттік органдарға (медициналық мекемелерді қосқанда) жіберу керек. Мысалы, уақытша ұстау бөлмесіндегі тұтқындалған тұлғаға жедел медициналық жәрдем шақырылғаны туралы мәліметтер түсті, ал тергеу органдары жедел медициналық жәрдем шақыру жазылған журналы алып тасталынып, қылмыстық іс материалдарына қоса тіркелгенін негізге ала отырып, оны беруден бас тартады. Нақты бір науқас үшін УҰИ жедел жәрдем шақыру күні, уақыты, науқастың диагнозы, көрсетілген көмек, белгіленген ем, ауруханаға жатқызу қажеттілігі, сондай-ақ оны қараған дәрігердің толық аты-жөні туралы ақпаратты алу үшін жедел жәрдем станциясына / ауруханасына сұрату жіберу маңызды.

## **V. АДВОКАТТЫҢ АЛДЫН АЛА ТЕРГЕУ БАРЫСЫНА, СОТҚА ҚАТЫСУЫ**

### **5.1. Адвокаттың алдын ала тергеу барысына қатысуы**

Адвокаттың бұл кезеңдегі міндеті:

- Құрбанды, оның өкілін (құрбан қылмыстық қудалау органының/ прокурордың қаулысы бойынша жәбірленуші болып танылған жағдайда оның өкілін), куәгерді қорғау, оның / олардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету. Құқық аясындағы қалыпты әдістерге (әрекет етуіне/ әрекетсіздікке шағым беру, қуыным, өтініш беру) қоса, егер іс ары қарай қозғалмаса, азаптау құрбанының келісімімен баспасөз конференциясын өткізу, азаптауларға қарсы бостандық жөніндегі БҰҰ-ның Арнайы баяндамашысына хабарлама жіберу керек.
- Болжалды айыптыны азаптау қолданғаны үшін қызметтен босату.
- Басқа бап емес, азаптаулар бабы бойынша қылмыстық іс қозғау. Қылмыс қате сараланған жағдайда, істі қосымша тергеу жүргізілуге жіберу мақсатына қол жеткізу қажет (Қазақстанда бұл шара қолданылмайды).
- Азаптау құрамының болуын дәлелдеу. Жасампаз дәлелдеу тәсілдерін қолдануға болады.
- Зиянды өтеу, өтемақыны (сәйкес және әділ) төлеу, азаптау құрбанын оңалту бойынша шаралар қолдану.

Төмендегілерді дайындау маңызды:

- қылмыс оқиғасының анық сипаттамасы (орын алған жағдайды көрсететін аудио, бейнежазбалар болса, оларды пайдалану);
- нақты әрекеттері толық көрсетілген болжалды айыптылар тізімі;
- аты-жөні, жасы, жынысы, мекен-жайы көрсетілуімен куәгерлер тізімі (есімдері құпияда сақталуы тиіс куәгерлерді қоспағанда);
- заттай айғақтар тізімі;
- азаптау фактісін растайтын құжаттар тізімі;
- азаптау құрамының әр белгісі түсіндірілген қылмыс саралауының сипаттамасы;
- БҰҰ-ның Азаптауларға қарсы Конвенциясында тура белгіленген және қажетті шаралар қолданылмаған жағдайда бұзылуы мүмкін немесе бұзылған халықаралық құқықтардың нақты және анық нормалары;
- қылмыстық қудалау органы қолдануы тиіс шаралар тізімі (кімнен жауап алу, қандай айғақтарды алып тастау, қандай сараптамаларды белгілеу, қандай да біреуге қатысты қандай қауіпсіздік шарасын қолдану керек және т.с.с.);
- Стамбұл хаттамасына сәйкес қылмыстық қудалау органына/ сотқа беруге арналған түйіндеме мен қорытындылары көрсетілген дәрігердің, психологтың

сараптық қорытындылары, оларда келтірілген зиянның, азаптаудың физикалық және психикалық негіздері, оңалту көлемі, ұзақтығы және құны көрсетілетін болады. Тергеуші сараптамалар тағайындамаған жағдайда жүзеге асырылатын жобалар шегінде көмек көрсетуі мүмкін үкіметтік емес ұйымдарға жүгінуге болады;

➤ сараптық қорытындылар негізінде тергеу амалдарын және соттың істі қарауын жүргізу кездегі кез келген уақытта азаптаулар құрбанын оңалту мақсатында қылмыс процесінде азаматтық қуыным беру керек. Кейде бұл әрекетті алғашқы кезеңде қуынымды қамтамасыз етуде (болжалды айыптылардың жекеменшікті/ мүлікті ықтимал меншіктен шығаруды болдырмау мақсатында) қажетті және заңмен қаралған шараларды қабылдау туралы өтініш берумен қатар орындау маңызды болады. Оған қоса оңалтуға не кіретінін алдын ала біліп алу қажет (қараңыз: №3 Жалпы тәртіптегі ескерту, Азаптауларға қарсы комитет);

➤ егер азаптау құрбаны қаза қалса, жерлеуге дейін (туыстарына/ жақындарына мәйітті мәйітханадан/ СМС бюросынан алып кетпеуді ұсыну керек) сот-медициналық сараптамасын жүргізу керек, ал егер ол сараптаманың қорытындысы өлімнің шынайы себебі жөнінде күмән тудырса, жоғары тұрған инстанцияның қайтадан кешенді /комиссиялық/ сараптаманың тағайындауына және жүргізуіне қол жеткізу керек;

➤ құрбан құқықтарының бұзылуы туралы Бас прокуратураға жеделхат, шағым / ел Президентінің, Бас прокурордың, Адам құқықтары жөніндегі уәкілетті органның электронды ресурсына электронды хабарлама жіберу;

➤ қылмыстық іс қозғау, құрбанның құқықтарын сақтау және қорғау туралы нақты және анық талаптар.

## **5.2. Адвокаттың сотқа қатысуы**

Төмендегілер ұсынылады:

➤ Соттың істі ашық қарауына қол жеткізу (егер азаптау құрбаны кәмелет жасқа толмаған болмаса, немесе іс сексуалды зорлықпен байланысты болмаса). Азаптау құрбанын қорғауда көпшіліктің қатысуы маңызды.

➤ Қоғамдық ұйымдардың өкілдері ішінен бақылаушыларды, Адам құқықтары жөніндегі өкілетті тұлғаны, дипломатиялық өкілдерді, журналисттерді шақыру.

➤ Сот отырысында БАҚ өкілдері қатысып отырғаны туралы, олардың процесті аудиоға жазуы және соттың істі қарауының толық, анық және нақты хаттамасын дайындауда соттың аудиожазбаны алуы және пайдалануы мүмкін туралы

өтінішті мәлімдеу. Сонымен бірге бейне, фототүсірілім туралы өтінішті басынан мәлімдеген аса маңызды, себебі аудио, бейнежазбалар сот отырысы тәртібінің сақталуын (бұзылуын) бекітуде үлкен рөл атқарады, ол туралы өтініштерде мәлімдеу қажет, сот актісіне шағым түсірген кезде жоғары инстанцияларға жіберілетін шағымдарда көрсету керек.

- Әрбір сот отырысынан кейін хаттаманын толыққанды болуын қамтамасыз ету үшін аудиожазба негізінде стенограмма дайындау.
- Әрбір арызды, өтінішті, шағымды жазбаша түрде бекіту және сот отырысында мәлімдеуден бұрын қабылдау туралы растама алу үшін кеңсе арқылы беру. Өтініштер ауызша мәлімделген жағдайда оның сот отырысының хаттамасында бекітілуін қадағалау.
- Маңызды құжаттарды (жазбаша түсініктемелерді, шағымдарды, айғақтарды қоса алғанда) іс материалдарына қоса тіркеу өтінішін орындауда бас тартса, соттың оларды іс материалдарына қоса тіркеуі үшін қосымша негіздер табу.
- Хаттаманың жүргізілуін қадағалау және әрбір сот отырысының хаттамасын алу.
- Хаттамаларды алған кезде олардың нақтылығы және анықтығы бойынша аудиожазбаларға сәйкес келуін салыстыру. Сәйкес болмаған жағдайда өзіне көшірмесін қалдыра отырып, қабылдау (аты-жөні, қабылдау күні және уақыты) туралы белгіні қойып, хаттамаға жазбаша түрде ескерту беру.
- Апелляциялық және жоғары тұрған сот инстанцияларына шағым берген кезде халықаралық құжаттарға сілтеме берумен әділ соттың іс қарауы стандарттарының, процессуалдық ережелердің сақталуына, дәлелдеуге рұқсаттың қамтамасыз етілуіне көңіл аударған жөн, бірінші инстанциядағы сот қабылдамаған айғақтарды қоса тіркеу, жаңа жағдайларды көрсету (егер орын алса), қажетті өтініштерді (төмен тұрған сот инстанциясы істі қараған кезде кейінге қалдырылған, рұқсат етілмеген жағдайларды қосқанда) беру. Егер ҮЕҰ адвокаты, заңгері апелляциялық шағым берілген аймақтан басқа жерде тұрып, жұмыс істесе, тіркеу, істі жіберу мерзіміне, сонымен қатар істің тыңдалу күніне мән беру керек.

## ҚОСЫМШАЛАР

### 1-кесте. Азаптауларға тыйым салу туралы Ұлттық заңнама

Мәселе	Қазақстан Республикасы	Тәжікстан Республикасы	Қырғыз Республикасы
Конституция	17-б.	18-б.	22-б.
ҚК-те азаптауды анықтау	146-б. конституциялық құқықтар мен бостандықтарға қарсы қылмыс (ҚІЖК 275-б. – сараптама жүргізу кезінде азаптауға тыйым салу)	143-б. 1-ескерту	305-1-б.
Азаптау көрсеткені үшін жаза	1-тар. бойынша – 5 жылға дейін (орташа ауыр), 2 тар. бойынша – 3-7 жыл (орташа ауыр, ауыр), 3 тар. бойынша – 5-12 жыл (ауыр)	1-тар. бойынша – 5 жылға дейін (орташа ауыр), 2 тар. бойынша – 5-8 жыл (ауыр), 3 тар. бойынша – 10-15 жыл (аса ауыр)	1-тар. бойынша – 4-8 жыл (онша ауыр емес және ауыр), 2 тар. бойынша – 7-10 жыл (ауыр), 3 тар. бойынша – 10-15 жыл (аса ауыр)
Азаптау жасағаны үшін қылмыстық жауапкершілікке тартудың өткен мерзімі қолданылмайды	ҚК 71, 77 б.б.	Жоқ	Жоқ
Азаптау жасағаны үшін айыптыларға рақымшылықтың қолданылмауы	ҚК 78-б.	Жоқ	Жоқ
Азаптау туралы іс бойынша тараптардың татуласуына жол берілмеушілік	ҚК 68-б. (ҚК 146-б. 2 тар. бойынша – ауыр қылмыс болса; ҚК 146-б. 3 тар. бойынша)	Жоқ	Жоқ
Азаптау төніп тұрған елге тұлғаны беруге тыйым салу	ҚК 9-б. 3-тар., ҚІЖК 590, 606 б.б.	ҚІЖК 479-б.	Жоқ
Азаптауды қолдану арқылы алынған мәліметтердің айғақ ретінде болмауы	ҚІЖК 112-б. 1-тар. 1-тш.	ҚІЖК 88-б. 3-тар.	Жоқ, жанама түрде ҚІЖК 10, 81 б.б.
Айыптау үкімі	Жоқ	Жоқ	Жоқ

болмағанда азаматтық тәртіпте қуыным беру арқылы азаптау үшін өтемақы алу мүмкіндігі			
Азаптау құрбандарына өтемақы	Жоқ, жанама түрде – 12-б. 3-тар., оңалту, қылмыс процесін жүргізетін органның заңсыз әрекеттерімен келтірілген зиянды өтеу: ҚІЖК 37-42-б.б., 73-б. 2-тар. 18) тш., 673-б. 2-тар.	ҚІЖК 461, 466 б.б.	ҚІЖК 21, 50, 52-б.б. 1-тар. 20-тш., 422-б. 2-тар.
Тергеу органдары	ҚІЖК 187-б. 4-тар. ішкі істер немесе қаржы полициясы органдарының сол органдың қызметкері болып табылмайтын тұлғаға қатысты сотқа дейінгі тергеу бастауы	ҚІЖК 161-б.	ҚІЖК 163-б. 9-1-тар. – прокуратура және ұлттық қауіпсіздік органдарының тергеушілері
Азаптаулар туралы шағым беру	ҚІЖК 101-б.	ҚІЖК 119-б.	Жоқ, жанама түрде: ҚІЖК 32-б. 3-тар. (сот), 34-б. 2-тар. 7-тш. (прокурор) – әрекет ету және әрекетсіздікке, сондай-ақ ҚІЖК 15-бөлімі
УҰИ орналастыру кезінде азаптау шағымданғанда міндетті медициналық куәландыру	«Сот медицинасы саласындағы мамандардың УҰИ, тергеу изоляторында және қылмыстық-атқару жүйесінің мекемелерінде отырған тұлғаларда дене жарақаттарының болуына медициналық куәландыру жүргізуге міндетті қатысуын қамтамасыз ету туралы» ҚР ДСМ 29.01.2010 ж. №56, ҚР ӘМ 1.02.2010 ж. №30, ҚР ІСМ 1.02.2010 ж. №41 және ҚР ҰҚК төрағасының 30.01.2010 ж. №15 ортақ бұйрығы	ТР «Күдіктілерді, айыптыларды, сотталушыларды тұқында ұстау тәртібі мен шарттары туралы» заңның 24-б. 3-тар.: «... медициналық куәландыруды тұтқындау орнындағы медицина қызметкерлері кідіртпей жүргізеді»;	ҚІЖК 40-б. 5-тар., 42-б. 7-тар.
Қауіпсіздік шараларын	ҚІЖК 96-98 б.б.	«Күдіктілерді, айыптыларды,	ҚІЖК 12-б. 4-тар.



қолдану		сотталушыларды тұқында ұстау тәртібі мен шарттары туралы» заңның 19-б., «Қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушыларды мемлекеттік қорғау туралы» заң	
Азаптау туралы арыз алған кезде сот әрекетін реттемелеу	ҚІЖК 56, 620, 482, 45, 105 б.б.	ҚІЖК 12, 21, 35 б.б., «қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу заңнамасының азаптаулардың алдын алу бойынша нормаларын қолдану туралы» ТР ҚК Пленумы қаулысының 15, 24 т.т.	Жоқ, жанама түрде – ҚІЖК 132-б.
ҰАТ қызметіне кедергі жасаған үшін жауапкершілік	ӘҚБтК 507-б. (40 АЕК айыппұл)	Жоқ	ҚР ҚК 146-2-б. (100-200 ЕК айыппұл)
Жабық типті мекемелерде ұсталатын тұлғаларға қарсы түсінік беруден бас тартқаны үшін ҰАТ қатысушыларын қылмыстық жауапкершілікке тартуға тыйым салу	ҚК 421-б. ескерту	Жоқ	Жоқ

## **2. Азаптауларға қарсы күрес бойынша НОРМАТИВТІК-ҚҰҚЫҚТЫҚ АКТІЛЕР ТІЗІМІ**

### **- Қазақстан Республикасында:**

1. «Қылмыстық, қылмыстық іс жүргізу заңнамасының адамның жеке бас бостандығын сақтау және қадір-қасиетіне қол сұқпау, қинауға, зорлық-зомбылыққа, басқа да қатыгез немесе адамның ар-намысын қорлайтын әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы мәселелер жөніндегі нормаларын

қолдану туралы» ҚР Жоғарғы сотының 28.12.2009 жылғы №7 нормативтік қаулысы.

2. «Азаптау және басқа да рұқсат етілмеген жауап алу және тергеу жүргізу, сонымен қатар сол факті бойынша қылмысты қудалау тәсілдері жөнінде шағымдарды тексеру кезінде құқық қорғау органдары мен азаматтық қоғам субъектілерінің әрекеттесуі туралы» ҚР Бас прокурорының 3.02.2010 жылғы № 10, ҚР Әділет министрінің 2.02.2010 жылғы № 31, ҚР Ішкі істер министрінің 2.02.2010 жылғы № 46, ҚР Ұлттық қауіпсіздік комитеті Төрағасының 2.02.2010 жылғы № 16 және ҚР экономикалық қылмысқа және сыбайлас жемқорлыққа күрес жөніндегі агенттік (қаржы полициясы) Төрағасының 2.02.2010 жылғы № 13 ортақ бұйрығы.

3. «Сот медицинасы саласындағы мамандардың уақытша ұстау изоляторында, тергеу изоляторында және қылмыстық-атқару жүйесінің мекемелерінде отырған тұлғаларда дене жарақаттарының болуына медициналық куәландыру жүргізуге міндетті қатысуын қамтамасыз ету туралы» ҚР Денсаулық сақтау министрінің 29.01.2010 жылғы № 56, ҚР Әділет министрінің 1.02.2010 жылғы № 30, ҚР Ішкі істер министрінің 1.02.2010 жылғы № 41 және ҚР Ұлттық қауіпсіздік комитеті Төрағасының 30.01.2010 жылғы № 15 ортақ бұйрығы.

4. Азаптау және қылмыс процесіне тартылған және арнаулы мекемелерде ұсталатын тұлғаларға қатыгез іс-әрекет көрсетуге байланысты басқа да заңға қайшы тәсілдер, және олардың алдын алу туралы арыздарды тексеру жөніндегі нұсқау ҚР Бас прокурорының 01.02.2010 жылғы № 7 Бұйрығымен бекітілді.

5. «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне азаптаудың және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлерінің алдын алуға бағытталған ұлттық алдын алу тетігін жасау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» ҚР 02.07.2013 жылғы № 111–V заңы.

#### **- Тәжікстан Республикасында:**

1. ТР Қылмыстық Кодексі.

2. ТР Қылмыстық іс жүргізу кодексі.

3. ТР қылмыстық жазаларды атқару кодексі.

4. «Күдіктілерді, айыптыларды және сотталушыларды тұтқында ұстау тәртібі мен шарттары туралы» ТР заңы.

5. «Адвокатура және адвокаттық қызмет туралы» ТР заңы.

6. «Қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушыларды мемлекеттік қорғау туралы» ТР заңы.

7. «Қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу заңнамасының азаптаудың алдын алу бойынша нормаларын қолдану туралы» ТР Жоғарғы Соты Пленумының 25.06.2012 жылғы № 1 қаулысы.

8. «Соттардың Тәжікстан мойындаған халықаралық-құқықтық актілерді қолдануы туралы» ТР Жоғарғы Соты Пленумының 18.11.2013 жылғы № 9 қаулысы.

9. Бас прокурордың, Ішкі істер министрінің, Әділет министрінің, Ұлттық қауіпсіздік мемлекеттік комитеті Төрағасының, Мемлекеттік қаржы бақылауы және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жөніндегі агенттік Директорының және ТР Президенті жанындағы есірткіні бақылау жөніндегі агенттік Директорының ортақ бұйрығымен бекітілген «Тұтқынға алу туралы» 24.10.2012 жылғы нұсқау.

### 3. Болжалды АЗАПТАУ ҚҰРБАНЫНЫҢ САУАЛНАМА ПАРАҒЫ

«\_\_\_» \_\_\_\_\_ 20\_\_\_ ж.

Қала (елді мекен) \_\_\_\_\_

Сауалнама алу орны \_\_\_\_\_

Сауалнама басталған уақыт: \_\_\_\_\_

Сауалнама аяқталған уақыт: \_\_\_\_\_

Сауалнама алушы адвокаттың, заңгердің аты-жөні \_\_\_\_\_

#### I. ЖЕКЕ ДЕРЕКТЕР

1. Тегі .....
2. Аты .....
3. Әкесінің аты .....
4. Туған жылы (жасы) .....
5. Жынысы .....
6. Ұлты .....
7. Отбасылық жағдайы .....
8. Білімі (өтініш берген кезде байқалатын сауаттылық деңгейін белгілеуге болады) .....
9. Азаматтығы (босқын, азаматтығы жоқ тұлға) .....
10. Жұмыс/ оқу орны (еңбекке қабілеттілігі) .....
11. Жеке ерекшеліктері (көзқарасы – мысалы, саяси, сенімі, діни немесе басқа азшылық топ қатарында болу, сонымен қатар қандай да бір нақты көрінген мінез ерекшелігі белгіленсе, көрсетуге болады және т.б.) .....

#### II. СЫРТҚЫ КЕЛБЕТІ

- киімі (маусымға сәйкес, қажеттесі бар ма) .....
- ұқыптылығы (гигиена құралдары мен заттарының болуы) .....
- тазалығы .....
- көрінетін дене жарақаттары (тері, бет пен бас, көз, құлақ, мұрын және тамақ, ауыз қуысы және тістер, кеуде қуысы және іш (соның ішінде тіршілікке маңызды функциялардың көрсеткіштері), несеп-жыныс жүйесі, сүйек бұлшықет жүйесі) .....

#### III. ДЕНСАУЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ

- алкоголь, есірткі заттарын пайдалану (тұтқынға алғанға дейінгі ұзақтығы) .....
- сыртқы физикалық көрсетулер – мысалы, кідіріп сөйлеу, мүгедек арбасымен қозғалу, көзілдірік тағу, есту аппаратын тағу, балдақпен немесе таяққа таянып жүру (тұтқынға алғанға дейін және кейін) .....
- созылмалы ауру (дейін/ кейін) .....
- кенет ұстамасы ұстауы (дененің бір бөлігі, орган, ауру мерзімділігі, сипаты) .....
- мүгедектік, жәрдемақы алу (дейін/ кейін) .....
- шағымдар (психологиялық, физикалық) .....

- қазіргі уақытта жазылудың қай кезеңінде

#### **IV. Азаптау, қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе қорлайтын іс-әрекеттің және жазаның СИПАТЫ**

##### **1. Тұтқынға алу жағдайы (қамауға алу)**

##### **2. Тұтқынға алу орны (күні, тасымалдау, ұстау)**

##### **3. Әр ұстау орнында азаптау туралы еркін айту:**

- қашан
- сағат қаншада
- қайда, қандай үйде (ғимарат, қабат, кабинет – нөмір немесе орналасқан жері, мысалы, оң жақтағы біріншісі)
- кім
- қанша адам
- Аты-жөні, белгілері
- қызметтері
- нақты не болды
- уақыт бойынша ұзақтығы
- қанша (минут, сағат, күн, ай)
- мерзімділігі, қандай уақыт аралығында
- немесе және дененің қай бөліктеріне
- неге
- куәгерлер (кім және олардың қазіргі уақытта орналасқан жері)
- кімге және қайда бардың, арыз бердің, күні, қандай түрде
- арызды қарастыру нәтижесі

##### **4. Азаптау тәсілдеріне шолу**

##### **5. Азаптау құралы (немесе қинағанын сипаттау, материал, түрі)**

##### **6. Қандай да бір құжаттарға қол қойды ма? (егер қойса, онда қандай құжаттарға; ол кезде қасында кім болды)**

#### **V. РҰҚСАТЫ БОЛУЫ (қолжетімділік) (әр ұсталған орында):**

- заңгер/ адвокат
- комиссия, прокурор, сот
- дәрігер
- дәрі-дәрмектер (дәрілік заттар, балдақ немесе таяқ, ингалятор және т.с.с.)
- дәретхана
- душ
- қжетті жарықтың болуы
- ауа алмастыру
- тыныштық
- діни рәсім орындау
- шағым беру
- сапалы тамақтану (емдәм ұстау, діни сенімдер бойынша)

- және т.с.с.) .....
- ауыз суы .....
  - байланыс құралдары (телефон, кездесу, мерзімді басылым, теледидар, радио) ..
  - тынығу .....
  - жеке шоттарды пайдалану .....
  - дүкенге бару .....

#### **VI. МЕДИЦИНАЛЫҚ КӨМЕК**

- дәрігер шақыру (қабылдауда болу) .....
- ауруханаға жатқызу (егер қажет болса) .....
- көмектің нәтижесі .....
- қандай медициналық көмек қажет (тар саладағы маман, тексеру) .....

#### **VII. ӨМІРЛІК ЖОСПАРЛАРЫ (армандар, тұтқынға алғанға дейін/ кейін)**

1. Қазіргі уақытта (азаптаулар, қудалау) жалғасып келе ме?  
.....
2. Зорлықпен көшіп-қондыру .....
3. Жур аудару .....
4. Отбасынан айырылу .....
5. Әлеуметтік рөлін жоғалту .....

#### **VIII. АЙМАҚТА / жабық түрдегі нақты мекемедегі (егер қажет болса) АЗАПТАУЛАР ЖАҒДАЙЫ**

.....  
 Мекемеден алынған фотосуреттер, құжаттар (журналдар көшірмесі),  
 куәгерлердің жауабы, ҚБК есептері, ҰАТ, БАҚ, әлеуметтік желілердегі  
 мақалалар және т.с.с.

#### 4. АРЫЗДАРДЫҢ, ӨТІНІШТЕРДІҢ ҮЛГІЛЕРІ

##### 1.1. Заңгерлік қызмет көрсету туралы арыз

Басшыға (төрағаға, директорға)

\_\_\_\_\_ (қоғамдық ұйым атауы)

\_\_\_\_\_ (аты-жөні)

Кімнен \_\_\_\_\_ (аты-жөні, туған күні)

\_\_\_\_\_ (мекен-жайы, телефоны)

Арыз беруші болмаған азаптау жағдайында,  
арыз кімнің мүддесінде берілгенін көрсету

\_\_\_\_\_ (аты-жөні, туған күні)

#### АРЫЗ

Маған \_\_\_\_\_ (немесе \_\_\_\_\_ туысыма \_\_\_\_\_ аты-жөні)

\_\_\_\_\_ тарапынан (аты-жөні, лауазымы, белгілі болса,  
мемлекеттік органның атауы) \_\_\_\_\_ (зорлық көрсетілген күні,  
орны, уақыты, ұзақтығы) жерде орын алған көрсетілген физикалық және/  
немесе психикалық зорлық, жәбірлеу фактісі бойынша заңгерлік көмек  
көрсетуіңізді сұраймын.

Келесі жағдайда:

- тұтқынға алған жағдайда, күнін, уақытын, орнын, кім және не себепті ұстағанын көрсеті;
- қамауда ұстаған жағдайда, мекеме атауын, қай уақыттан бастап, қандай жағдайларда, ненің негізінде ұсталғанын көрсету.

« \_\_\_\_ » \_\_\_\_\_ 201 \_\_\_\_ ж.

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_ (Арыз берушінің аты-жөні, қолы)

## 1.2. Қылмыс туралы арыз

(аудан, қала, облыс) **прокурорына**  
\_\_\_\_\_ (арыз прокурорға арналмаған жағдайда,  
аты-жөні немесе қылмыстық қудалау органының атауы)

**Кімнен** \_\_\_\_\_ (аты-жөні)  
\_\_\_\_\_ (арыз беруші тұлғаның құқықтық мәртебесі)  
\_\_\_\_\_ (қамауда ұсталынған жағдайда,  
мекеме атауын көрсету)

**мекен-жай:** \_\_\_\_\_, **тел.:** \_\_\_\_\_

### АРЫЗ

Мәселенің туындауы алдындағы жағдай (қажет болса).<sup>13</sup> Азаптаудың қылмыстық құрамын егжей-тегжейлі сипаттау:

- азаптау көрсетілген күн/-дер (қашан?), орын/-дар, орын алған жерін толық сипаттау (қайда?)
- азаптау көрсеткен тұлғаның/-лардың аты-жөні және лауазымы/-дары (кім?)
- азаптау кімге көрсетілді? (азаптау құрбанының аты-жөні, туған күні), денсаулық жағдайы (мысалы, мүгедектік белгіленді, немесе аурулары бар), азаматтығы, отбасылық жағдайы (жетім-бала), кәсібі (мысалы, пианиношының саусағын сындырды – көрсетілген қорлық деңгейін түсіну үшін)
- тағы басқа біреуге азапқа тартылды ма? (аты-жөні, қай жерде орналасқан?)

<sup>13</sup> Мысалы, орташа ауыр қылмыс үшін ҚР ҚЖК 147 б. (ТТЖ, жеке басы анықталды, бұрын таңдалған бұлтартпау немесе мәжбүрлеу шарасы бұзылмады, жасырынуға тырыспады, ұйымдасқан топ немесе ұйым құрамында қылмыс әрекетін істеуде күдіктенбейді, ауыр немесе аса ауыр қылмыс үшін сотталмаған, оның қылмыстық әрекетті жалғасытыруы туралы мәліметтердің болмауы) сәйкес нақты жағдайлар болғанда ҚР ҚК тұтқында ұстау ретінде бұлтартпау шараларын қолдануды қарастырмайды. Сондықтан, мысалы, ұрлық үшін тұтқындамау керек, бірақ, себебі ол көрші ауылға табыс табуға барғаны үшін ешқайда кетпеу туралы қолхатты бұзды деп тұлғаны тұтқындады. Алайда, бұл факт ешқандай дәлелмен бекітілмеген. Осылайша, бұл тұтқында ұстау заңсыз деп санауға, АСҚХП 9 және 14 баптарының бұзылғанына себеп болады. Бұл жағдайда арыз берушінің азаптау мақсаты туралы нұсқасы – қылмыс жасағанын мойындауы одан да анығырақ бола бастайды.

- болжалды азаптау құрбаны ұсталып отырған мекеменің атауы?
- болжалды азаптау құрбаны қандай негізде ұсталып отыр?
- не/ қандай әрекеттер (әрекетсіздік) нақты орын алды?
- қандай тәсілдермен азаптады? қандай құралдармен, немесе қолымен, аяғымен және т.с.с. азаптады? (*азаптау құралы*)?
- қанша уақыт бойы азаптады? (*қаншалықты ұзақ уақыт бойы?*) қандай уақыт аралығы сайын? (*егер бірнеше рет болса?*)
- неліктен азаптау орын алды, қандай мақсатта?

Жоғарыда аталғанға байланысты, **ТАЛАП ЕТЕМІН:**

1. ҚК \_\_\_ бабы <sup>14</sup> бойынша \_\_\_\_\_ (*болжалды айыптының аты-жөні*) қатысты қылмыстық іс қозғауды.
2. ҚІЖК \_\_\_ бабының <sup>15</sup> тәртібіне сәйкес \_\_\_\_\_ (*болжалды айыптының аты-жөні*) қызметтен босатуды.
3. (*қамау, тұтқында ұстау*) ретінде бұлтартпау шарасын тағайындауды.
4. \_\_\_\_\_ (*болжалды азаптау құрбанының аты-жөні*) жәбірленуші деп тануды, ол туралы қаулыны әдейі ұсынуды.
5. ҚІЖК бекітілген мерзімде маған арызды қарастыру нәтижелерін хабарлауды.

Қосымша:

«\_\_\_» \_\_\_\_\_ 201\_\_ ж. \_\_\_\_\_

(*Арыз берушінің аты-жөні, қолы*)

<sup>14</sup> ҚР ҚК 143-1 б./ ҚР ҚК 146 б.

<sup>15</sup> ТР ҚІЖК 113-114 б.б. / ҚР ҚІЖК 53 б. 2 тар. 6 тш. сәйкес тек сот қана «қызметтен уақытша босату және жақындауға тыйым салу» ретінде бұлтартпау шарасын қолдануға құқылы; сәйкесінше арызды прокурорға емес, сотқа жазу керек.



**1.3. Анықтаушының, тергеушінің, прокурордың немесе соттың, судьяның әрекетіне (әрекетсіздігіне) жйне шешімдеріне шағым.**

*Қылмыстық істі жүргізу бойынша  
жауапты мемлекеттік органның немесе  
лауазымды тұлғаның аты  
(қылмысты қудалау органы, прокуратура, сот)  
Кімнен \_\_\_\_\_ (шағым беруші тұлғаның аты-жөні,  
құқықтық мәртебесі)*

мекен-жай: \_\_\_\_\_, тел.: \_\_\_\_\_

**(анықтаушының, тергеушінің,  
прокурордың немесе соттың, судьяның  
әрекетіне (әрекетсіздігіне) және шешімдеріне<sup>16</sup>)**

**ШАҒЫМ**

\_\_\_\_\_ (шағым түсірілген істің мән-жайының қысқаша сипаттамасы).

« \_\_\_\_\_ » \_\_\_\_\_ 20 \_\_\_\_ ж. \_\_\_\_\_ (анықтаушының, тергеушінің,  
прокурордың, судьяның аты-жөні/ соттың атауы) \_\_\_\_\_ бабы  
(нормативтік – құқықтық актінің аты) бұзылып, \_\_\_\_\_ (шағым  
түсірілетін әрекет/ әрекетсіздік) шешімі қабылданды / шығарылды.

\_\_\_\_\_ (шағым түсірілетін әрекеттер / әрекетсіздіктер/ шешімдерді  
растайтын дәлелдер).

ҚІЖК \_\_\_\_\_ <sup>17</sup>бабына сәйкес сұраймын:

<sup>16</sup> ТР ҚІЖК 119 б. / ҚР ҚІЖК 105 б. (сотқа дейінгі тергеуді жүзеге асыратын тұлғаның, прокурордың әрекетіне(әрекетсіздігіне) және шешімдеріне шағымдар) және 106 б. (шағым берудің сот тәртібі) тәртібіне сәйкес. Екінші нұсқаны таңдаған кезде шағымды сотқа жазу керек.

<sup>17</sup> ТР ҚІЖК 120-122, 123 б.б.

1. Шағымды жан-жақты қарауды, қосымша материалдарды сұратуды.
2. Шағым түсірілетін әрекеттер мен шешімдерге қатысты түсіндірме алу үшін мені (өз мүддесіне қатысты арыз берілген тұлға) шақыруды.
3. Заңнаманың бұзылуына себеп болған себептер мен жағдайларды анықтауды.
4. \_\_\_\_\_ (қылмыстық процес қатысушыларыны, сонымен қатар басқа азаматтардың аты-жөні, кәсіпорын, ұйым және мекеменің аты) бұзылған заңды мүдделері мен құқықтарын қалпына келтіру үшін шаралар қабылдауды.
5. Егер мұнда бұлтартпау шарасын – тұтқында ұстауды санкциялау мәселесіне шағым берілген болса, нақты талапты қою керек – бұлтартпау шарасын жою (өзгерту) және қамаудан босату.

Қосымша:

«\_\_\_\_\_» \_\_\_\_\_20\_\_\_\_ж.

\_\_\_\_\_ (Арыз берушінің аты-жөні, қолы)

**1.4. Соттың ұйғарымына/ тұтқынға алу/ үй тұтқыны/ қамауда ұстау ретінде бұлтартпау шарасын қолдану (немесе оның мерзімін ұзарту) туралы судьяның қаулысына жеке шағым.**

\_\_\_\_\_ (аудан, қала, облыс) сотына  
Кімнен \_\_\_\_\_ (аты-жөні)  
\_\_\_\_\_ (шағым беруші тұлғаның аты-жөні,  
құқықтық мәртебесі)

мекен-жай: \_\_\_\_\_, тел.: \_\_\_\_\_

**соттың ұйғарымына/ тұтқынға алу/ үй тұтқыны/ қамауда ұстау ретінде бұлтартпау шарасын<sup>18</sup> қолдану  
(немесе оның мерзімін ұзарту)  
туралы судьяның қаулысына  
ШАҒЫМ (ТР болған жағдайда, КАССАЦИЯЛЫҚ)**

«\_\_\_» \_\_\_\_\_ 20\_ж. \_\_\_\_\_ (аудан, қала, облыс) сотымен  
\_\_\_\_\_ (сотпен бұлтартпау шарасын қолдану қаулысы шығарылған  
тұлғаның аты-жөні, бұдан әрі - тұлға) ұйғарымы/ тұтқынға алу/ үй тұтқыны/  
қамауда ұстау туралы қаулысы шығарылды.

Бұлтартпау шарасын қолдану туралы сот актісінің көшірмесі «\_\_\_»  
\_\_\_\_\_ 20\_ж. берілді (берілмеді), ҚІЖК \_\_\_\_<sup>19</sup> б. бұзылуына байланысты  
шағым беру тәртібі түсіндірілмеді.

Берілген бұлтартпау шарасын тағайындауға негіз ретінде сот келесілерді  
көрсетті:

\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_

<sup>18</sup> ҚР ҚІЖК 137 б. бұлтартпау шаралары мен қосымша шектеулердің тізімін қарастырады.

<sup>19</sup> ТР ҚІЖК 104 б. 3 бөл. / ҚР ҚІЖК 140 б. 2 тар.

\_\_\_\_\_ (тұлғаның аты-жөні) жағдайы оған қатысты ҚІЖК талаптары және тұтқынға алғанда, сотпен қылмыстық қудалау органының бұлтартпау шарасын тағайындау (қажет болса) туралы өтінішін (қаулы түрінде) қарастырғанда оның құқықтарының бұзылуына жол берілген кезде қиындай түседі.

«\_\_\_» \_\_\_\_\_ 20\_ж. көрсетілген сот актісімен мен келіспеймін, себебі (төменде берілгендер ішінен қажетін таңдау, және жазбаша дәлелдерді қоса тіркеу):

- Қылмыстық іс бойынша жиналған дәлелдер аты-жөні (күдікті, айыпты, сотталушы) қылмыстық қудалау органынан және соттан жасырына алады деп санауға жеткілікті негіз БОЛМАЙДЫ;

- аты-жөні (күдіктіге, айыптыға, сотталушыға) бұлтартпау шарасын қолдану қажеттілігі туралы мәселені шешкен кезде күдіктің немесе айыптың<sup>20</sup> сипаты, жеке тұлғасы (сақталған мінездемелер/ пікірлерді қоса тіркеу), олардың жасы және денсаулық жағдайы (аурулары туралы анықтаманы/ медициналық картаны немесе басқа медициналық құжаттаманы қоса тіркеу), қызметтерінің түрі (тұрақты жұмыс орны, білімі туралы анықтама), отбасылық (отбасының құрамы туралы анықтаманы қоса тіркеу) және мүлік жағдайы, тұрақты тұрғылықты жерінің болуы (тұрғылықты жері туралы анықтаманы қоса тіркеу – ПИК-нен/ үй кітабы/ тұрғындарды тіркеу кітабы) және басқа да жағдайлар ЕСКЕРІЛМЕДІ.

- Қылмыстық қудалау органының қаулысында келесілер болмағанда, және/ немесе өтінішті растауда материалдар қоса тіркелмеген болса, келесілерді көрсетіңіз: күдіктіні/ айыптыны тұтқында ұстау қажеттілігі туындаған және басқа бұлтартпау шарасын тағайындау мүмкін болмаған жағдай себептері және негіздері.

- тұтқынға алу мерзімі өткенге дейін судьяға ұсынудың 8 сағаттық мерзімді жіберіп алған жағдайда, осыны көрсетіңіз (өтініш ТР ҚІЖК 92 және 94 баптарында бекітілген тәртіпте ұсталған күдіктіге қатысты қозғалған жағдайда).

- күдікті/ ұсталған тұлға, оның қорғаушысы дәлелді себеппен болмаған кезде бұлтартпау шарасы туралы мәселе жөнінде, немесе сот отырысын өткізу уақытын хабарламау себебі жөнінде тергеушінің өтініші сотпен қарастырылған жағдайда, осыны көрсетіңіз.

- Судья белгіленген тәртіпті сақтамаған жағдайда, осыны көрсетіңіз.

- Жүргізіліген қылмыстық ісі бар тұлға ТР ҚІЖК белгіленген тұлғаларға хабарламаған жағдайда, осыны көрсетіңіз.

Қылмыстық істің жағдайы (нақты қандай екенін көрсету) тағайындалған бұлтартпау шарасын өзгертуді/ жоюды талап етеді.

<sup>20</sup> Халықаралық стандарттарға сәйкес айыптың ауырлығы тұтқында ұстау үшін негіз болмауы тиіс, алайда ТР ҚІЖК 111 б. 1 бөл. берілген негіз бойынша бұлтартпау шарасы ретінде тұтқынға алуды тағайындау мүмкіндігін белгілейді.

Тұтқынға алу/ үй тұтқыны/ қамауға алу (ұстау) – бұл бұлтартпау шаралары, яғни күдіктінің, айыптының немесе сотталушының қылмыс жасауы немесе қылмыстық іс жүргізуге кедергі болатын іс-әрекеттерді жасауының алдын алу үшін, сонымен қатар үкімнің орындалуын қамтамасыз ету үшін оларға қолданылатын мәжбүрлі іс-әрекеттер. Алайда \_\_\_\_\_ (аты-жөні) мұндай мақсаттарды көздемейді, және \_\_\_\_\_ (қолданылған бұлтартпау шарасы) қолдануға негіз жоқ.

\_\_\_\_\_ <sup>21</sup> б. сәйкес **сұраймын/талап етемін** (қажетін қалдыру):

1. \_\_\_\_\_ (аудан, қала, облыс) сотының \_\_\_\_\_ (көрсету) ретінде бұлтартпау шарасын тағайындау туралы «\_\_\_\_» \_\_\_\_\_ 20\_\_\_\_ жылғы қаулысын/ ұйғарымын болдырмауды.
2. Осы шағымды тұтқында (үй тұтқынында) ұсталынған айыптының қатысуымен қарауды жүзеге асыруды, себебі бұл оның конституциялық құқықтары мен бостандықтарын сақтауға мүмкіндік береді.
3. Осы шағым қаралатын уақыт және орын туралы ҚІЖК белгіленген мерзімде және тәртіпте маған хабарлауды.
4. \_\_\_\_\_ (аты-жөні) тұтқыннан босату (үй тұтқынын болдырмау);
5. Бұлтартпау шарасын тағайындауды Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің 9 б. бұзылуы деп тануды және ҚІЖК \_\_\_\_\_ б. сәйкес кінәлі тұлғаларға қатысты жеке қаулы шығаруды.

«\_\_\_\_» \_\_\_\_\_ 20\_\_\_\_ ж.

\_\_\_\_\_ (Арыз берушінің аты-жөні, қолы)

<sup>21</sup> ТР ҚІЖК 111 б./ ҚР ҚІЖК 153 б. (бұлтартпау шарасын болдырмау немесе өзгерту); ҚР ҚІЖК 106 б. (кепіл туралы қаулыға шағым берген кезде), 107 б. (тұтқында ұстау туралы).

### 1.5. Адвокатты кіргізбегендігіне шағым.

\_\_\_\_\_ (аудан, қала, облыс) сотына/ прокурорына

**Көшірме: Анықтау/ тергеу органының бастығына**  
(толық атын көрсету)

Кімнен \_\_\_\_\_ (шағым беруші тұлғаның аты-жөні, құқықтық мәртебесі)

мекен-жай: \_\_\_\_\_, тел.: \_\_\_\_\_

#### ШАҒЫМ

(прокурорға болса) \_\_\_\_\_<sup>22</sup> б. / (сотқа болса) \_\_\_\_\_<sup>23</sup> б. тәртібі бойынша

«\_\_\_» \_\_\_\_\_ 20\_ж. \_\_\_\_\_ (аты-жөні) ҚК \_\_\_\_\_ б. қарастырылған қылмысты жасаған күдігі/ айыбы бойынша ҚІЖК \_\_\_\_\_ б. тәртібіне сәйкес тұтқынға алынды (тұлғаны тұтқында ұстау, бірақ УҰИ немесе ТИЗО емес, басқа негіздердің көрсетілуін талап етеді).

\_\_\_\_\_ (құрбанның аты-жөні) қорғаушысы болып \_\_\_\_\_ (адвокат болса, оның аты-жөні, ордер № және берілген күні) табылады.

Алайда, \_\_\_\_\_ (лауазымды тұлғаның аты-жөні) қорғаушының \_\_\_\_\_ себебі бойынша (көрсету)/ себебін түсіндірусіз іске қатысуына жол бермейді.

Ұлттық заңнама әрбір тұлғаның тұтқынға алынған сәттен бастап адвокаттың<sup>24</sup> қызметін пайдалану құқығын белгілейді.

ТР ҚІЖК 49 б. 2 бөл. күдікті нақты тұтқын алынған сәттен (ТР-да – тұлғаға қатысты қылмыстық істі қозғау туралы қаулыны шығару, сондай-ақ сәттен – бұл сөзді алып тастауға болады, себебі қаулыны шығару уақыты мен нақты тұтқынға алу уақыты сәйкес келмеуі мүмкін) қорғаушыны қылмыстық іске қатысуға кіргізу туралы ережені қарастырады.

<sup>22</sup> ТР ҚІЖК 123 б./ ҚР ҚІЖК 105 б.

<sup>23</sup> ТР ҚІЖК 124 б./ ҚР ҚІЖК 106 б.

<sup>24</sup> ТР Конституциясының 19 б., ТР ҚІЖК 22 б., 46 б. 3 бөл., 47 б. 4 бөл./ ҚР Конституциясының 13 б., 64 б. 3 тар. («тергеу бастағанға дейін»), ҚР ҚІЖК 131 б.

Қорғаушыны өз қалауы бойынша таңдау және шақыру құқығын күдікті/ айыпты/ сотталушы, және де өз қалауы бойынша/ өз келісімдеріне сәйкес тұлғалар да иеленеді, бұл ТР ҚІЖК 50 б. 1 бөл. қарастырылған, ал қорғаушының қатысуын қамтамасыз ету міндеті анықтаушыға, тергеушіге, прокурорға, сотқа/ судьяға жүктеледі<sup>25</sup> (*қорғаушыны кім шақырды және оған неліктен кіру рұқсат етілмегенін айқындау*). Екінші жағынан, ҚІЖК<sup>26</sup> қылмыстық іс жүргізетін органға кімнің болса да нақты бір қорғаушыны шақыруына тыйым салады.

**ҚІЖК \_\_\_\_<sup>27</sup> б. негізінде талап етемін:**

1. \_\_\_\_\_ (*аты-жөні*) қорғау үшін \_\_\_\_\_ (*аты-жөні*) қорғаушы ретінде іске қатысуға рұқсат етуді.
2. \_\_\_\_\_ (*лауазымды тұлғаның аты-жөні*) әкімшілік жауапкершілікке тартуды<sup>28</sup>.

Қосымша: талаптарды растайтын ордер, өтініштер/ шағымдар (қажет болса) және басқа да құжаттар.

«\_\_» \_\_\_\_\_ 20\_\_ ж.  
\_\_\_\_\_ (*Арыз берушінің аты-жөні, қолы*)

<sup>25</sup> ТР ҚІЖК 50 б. 3 бөл./ ҚР ҚІЖК 68 б. 4 тар.

<sup>26</sup> ТР ҚІЖК 50 б. 2 бөл./ ҚР ҚІЖК 68 б. 2 тар.

<sup>27</sup> ТР ҚІЖК 49-50 б.б./ ҚР 67 б. (қорғаушының қатысуы міндетті болса), 64 б., 131 б.

<sup>28</sup> ТР ӘҚТК 670 б. бойынша.

## 1.6. Куәландыруды жүргізу туралы арыз.

Тергеушіге \_\_\_\_\_ (қылмысты қудалау органының аты/  
аты-жөні)

\_\_\_\_\_ (аудан, қала, облыс) **прокурорына**

\_\_\_\_\_ (аты-жөні)  
**Кімнен** \_\_\_\_\_ (арыз беруші тұлғаның аты-жөні,  
құқықтық мәртебесі)

**мекен-жай:** \_\_\_\_\_, **тел.:** \_\_\_\_\_

### **Медициналық куәландыру жүргізу туралы ӨТІНІШ**

«\_\_\_» \_\_\_\_\_ 20\_\_ж. \_\_\_\_\_ (мекемеде) кездесуде \_\_\_\_\_  
(болжалды құрбанда) дене жарақатын мен байқадым/ көрдім/ сенім білдіруші  
хабарлады: \_\_\_\_\_ (орналасқан жерін толық сипаттау – дене бөлігі,  
жайылуы, түсі, көлемі және т.б.).

ҚІЖК \_\_\_\_\_<sup>29</sup> б. негізінде талап етемін:

1. Дәрігер және қорғаушының \_\_\_\_\_ (аты-жөні) қатысуымен  
\_\_\_\_\_ (болжалды құрбанның аты-жөні) куәландыруды жүргізу  
туралы қаулы шығаруды.
2. ҚІЖК \_\_\_\_\_<sup>30</sup> б. талаптарын сақтай отырып, хаттаманы жазуды.
3. Куәландыру хаттамасымен мені таныстыруды.

*Сонымен қатар жан-жақты куәландыруды қамтамасыз ете алатын  
тар шеңберлі сала дәрігерлерінің аты-жөндерін, лауазымдары мен  
байланыс нөмірлерін қосуға болады.*

Қосымша:

«\_\_\_» \_\_\_\_\_ 20\_\_ж.

\_\_\_\_\_ (Арыз берушінің аты-жөні, қолы)

<sup>29</sup> ТР ҚІЖК 186 б./ ҚР ҚІЖК 131 б. 2 тар.

<sup>30</sup> 172-173 б.б.,<sup>19</sup> ҚР ҚІЖК 187 б, ҚР ҚІЖК 223, 224 б.б.



**1.7. Тұлғаның өмірін, ар-намысын, абыройын және мүлкін қорғау бойынша мемлекеттік қорғауды жүзеге асыру/ қорғау шараларын қолдану туралы арыз.**

Тергеушіге \_\_\_\_\_ (қылмысты қудалау органының аты/  
аты-жөні)

\_\_\_\_\_ (аудан, қала, облыс) **прокурорына**  
\_\_\_\_\_ (аты-жөні)

**Кімнен** \_\_\_\_\_ (арыз беруші тұлғаның аты-жөні,  
құқықтық мәртебесі)

**мекен-жай:** \_\_\_\_\_, **тел.:** \_\_\_\_\_

**Тұлғаның өмірін, ар-намысын, абыройын және мүлкін қорғау бойынша мемлекеттік қорғауды жүзеге асыру/ қорғау шараларын қолдану/ қауіпсіздік шараларын қамтамасыз ету туралы АРЫЗ**

Тергеушінің \_\_\_\_\_ (аты-жөні) «\_\_» \_\_\_\_\_ 20\_\_ж.  
қаулысымен \_\_\_\_\_ (болжалды құрбанның аты-жөні) жәбірленуші болып танылды.

Жәбірленушіге/ жақын туыстарына зорлық көрсету/ іс жүзінде өлтіру, оның мүлкін құрту/ зиян келтіру қаупі жәбірленушінің анықтауға, алдын ала тергеуге, сот ісін жүргізуге қатысуымен келесіні құрайды: \_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_ (сипаттау).

*«Қылмыстық істі жүргізуге байланысты оларға (күдікті, айыпты, жәбірленуші, куәгер, қылмыстық процеске қатысушы басқа тұлғалар, сондай-ақ олардың отбасы мүшелері және жақын туыстары) қатысты зорлық немесе басқа қылмыстық заңмен тыйым салынған іс-әрекет жасау қаупі туралы мәліметтер бар» (ҚР ҚІЖК 96 б.). Шын мәнісінде бұл кез келген қылмыс жасау қаупі болып табылады, ол туралы мәлімдеп, өз болжамдарын жазбаша айту жеткілікті.*

Бұл төмендегілермен расталады:

\_\_\_\_\_ (қауіпті негіздеуге жеткілікті болатын жағдайларды/ дәлелдерді атап өту).

Жәбірленушіге - \_\_\_\_\_<sup>31</sup> бойынша (жәбірленушіге зиян келтірілген қылмыс ауырлығын ескере отырып, бір немесе бірнешеуін көрсету) қорғау шаралары қолданылуы қажет. Құпиялылықты сақтау маңызды, ол туралы қаулы шығару керек. (егер қажет болса).

**ҚІЖК \_\_\_\_\_<sup>32</sup> б. негізінде сұраймын:**

1. \_\_\_\_\_ (ұсталып отырған жерін көрсету) отырған \_\_\_\_\_ (аты-жөні) қатысты мемлекеттік қорғауды жүзеге асыру/ қауіпсіздік шараларын қолдану туралы қаулы шығаруды.
2. Қорғалушы тұлғаға қатысты қорғау шараларын қолдануды: \_\_\_\_\_ (атап шығу).
3. Қорғалушы тұлға туралы мәліметтер құпиялылығын сақтау туралы қаулы шығаруды.
4. Қауіпсіздік шараларын қолдану туралы қаулыны беруді.
5. Қауіпсіздік шараларын қабылдауына байланысты болмай, жәбірленушіге (куәгерге, күдіктіге, қылмыстық процеске қатысушы басқа да тұлғаға) қатысты қылмыстық заңмен тыйым салынған іс-әрекет жасалу қаупін анықтауға байланысты сотқа дейінгі тергеуді бастауды.

Қосымша: арызды растауға/ дәлелдеуге қажетті құжаттар.

«\_\_\_» \_\_\_\_\_ 20\_\_ж.

\_\_\_\_\_ (Арыз берушінің аты-жөні, қолы)

<sup>31</sup> «Қылмыстық сот ісін жүргізу процесіне қатысушыларды мемлекеттік қорғау туралы» ТР 29.12.2010 жылғы № 644 заңының 6 б. / ҚР ҚІЖК 98 б. ішінен таңдау. Тергеуші, прокурор қауіпсіздік шарасын қолданбаған жағдайда, тұлға қауіпсіздік шараларын қолдану туралы сот алдында өтініш бере алады (Сот ГСР басталмастан бұрын ҚР ҚІЖК 345 б. 8 тар. сәйкес барлығына осы құқықтық түсіндіреді). Сондықтан сотқа да жазуға болады.

<sup>32</sup> ҚР ҚІЖК 96 б., 164 б. 9 тар. 11 тш. (күдікті ...құқылы), 70 б. 2 тар. 6 тш. (қорғаушы ... өтінішті мәлімдеуге құқылы), 71 б. 6 тар. 12 тш. (жәбірленуші оған, оның отбасына қауіпсіздік шараларының қолданылуы туралы, жеке өмірі жағдайларын жарияламауға, күдіктіге қатысты жақындауға тыйым салуды қолдану туралы өтініш беруге құқылы), 73 б. 2 тар. 19 тш. (азаматтың талапкер...), 74 б. 2 тар. 15 тш. (азаматтық жауапкер...), 78 б. 3 тар. 6 тш. (куәгер...), сонымен қатар сарапшы, маман, аудармашы осыған құқылы.

**1.8. (Азаптау туралы) арыз бойынша тексеру жүргізу туралы өтініш.**

**Судьяға** (ҚР-да – *тергеу судьясына*)  
\_\_\_\_\_ (аудан, қала, облыс)  
**Кімнен** \_\_\_\_\_ (арыз беруші тұлғаның аты-жөні,  
құқықтық мәртебесі)

**мекен-жай:** \_\_\_\_\_, **тел.:** \_\_\_\_\_

**ҚК \_\_б. қарастырылған**  
**қылмыс жасағанда айыпталатын**  
\_\_\_\_\_ (аты-жөні, туған күні) **мүддесінде**

**Азаптау туралы арыз бойынша тексеру жүргізу туралы  
ӨТІНІШ**

«\_\_» \_\_\_\_\_ 20\_\_ж. \_\_\_\_\_ (орын) \_\_\_\_\_ (құрбанның  
аты-жөні) қатысты \_\_\_\_\_ (болжалды кінәлілердің аты-жөні, лауазымдары,  
жұмыс орындары ) \_\_\_\_\_ (мәжбүрлеу, мәліметтер алу, қорқыту, жазалау  
немесе басқасын көрсету) мақсатында азаптау орын алған. \_\_\_\_\_  
(құрбанның аты-жөні) оны \_\_\_\_\_ (азаптау тәсілдері, құралдары) деп  
айтып отыр.

Келесілер бұған дәлел болады:

Азаптау, зорлық көрсету, басқа да қатыгез немесе адамның ар-  
намысын қорлайтын іс-әрекет істелгені туралы шағым сот отырысында  
мәлімделген жағдада, сот, судья оның тез арада қаралуына заңмен  
қарастырылған шараларды қолдануға міндетті. Егер шағымды толық тексеру  
үшін сот құзыретіне жатпайтын шараларды (қылмыстық істі қозғау,  
анықтау жүргізу, немесе тергеу жне т.с.с.) қолдану қажет болса, сот  
прокурордың сотқа тексеру материалдарын ұсыну мерзімін көрсетіп, оған  
сәйкес тексеру жүргізуі туралы ұйғарым, қаулы шығарады.

ҚІЖК \_\_\_\_\_<sup>33</sup> б. негізінде соттан сұраймын:

1. Азаптау туралы арызды тексеру міндетін прокурорға жүктеуді және \_\_\_\_\_(құрбанның аты-жөні, қажет болса) айыптау бойынша қылмыстық істің сот талқылауын ҚК \_\_\_\_б. сәйкес тоқтата тұруды.
2. \_\_\_\_\_(құрбанның аты-жөні) менің қатысуыммен жауап алуды.
3. Сот-медициналық және психолого-психиатриялық сараптаманы тағайындауды.
4. Тексеру материалдарына \_\_\_\_\_ (құжаттарды атап шығу) қоса тіркеуді.

Қосымша: өтінішті растауға/ дәлелдеуге қажетті құжаттар.

«\_\_\_\_» \_\_\_\_\_ 20\_\_ж.

\_\_\_\_\_ (Арыз берушінің аты-жөні, қолы)

---

<sup>33</sup> ТР ҚІЖК 286, 306 б.б., «Азаптаулардың алдын алу жөнінде қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу заңнамасының нормаларын қолдану туралы» ҚР Жоғарғы Соты Пленумының 25.06.2012 ж. №1 қаулысының 24 тар./ ҚР ҚІЖК 56 б. 5 тар. ҚР ҚІЖК 105 б. сәйкес азаптау, зорлық көрсету және т.б. туралы шағымдар прокурорға жазылады, мұның аясында тексеру жүргізілуі мүмкін, соның ішінде қосымша материалдар мен шараларды қолдану талап етілуі мүмкін.

**1.9. Қылмыс туралы хабарламаны тексеру материалдарымен танысу туралы арыз.**

**Тергеушіге** \_\_\_\_\_ (қылмыстық қудалау органының  
аты/ аты-жөні)  
\_\_\_\_\_ (аудан, қала, облыс) **прокурорына**  
\_\_\_\_\_ (аты-жөні)

**Кімнен** \_\_\_\_\_ (арыз беруші тұлғаның аты-жөні,  
құқықтық мәртебесі)

**мекен-жай:** \_\_\_\_\_, **тел.:** \_\_\_\_\_

**қылмыс туралы хабарламаны тексеру материалдарымен танысу  
және көшірмесін беру туралы  
АРЫЗ**

Сіздің қарауыңызда «\_\_» \_\_\_\_\_ 201\_ж. \_\_\_\_\_ орын алған  
\_\_\_\_\_ тарапынан \_\_\_\_\_ қатысты азаптау, физикалық зорлық көрсету  
фактісі бойынша \_\_\_\_\_ тексеру материалдары бар.  
\_\_\_\_\_ (аты-жөні) заңгерлік қызмет көрсету мақсатында \_\_\_\_\_<sup>34</sup> б.  
сәйкес сұраймын:

\_\_\_\_\_ қылмысы туралы хабарламаны тексеру материалдарын  
техникалық құралдарды (фотоаппарат) пайдаланып танысу үшін беруді.

Қосымшалар:

1. Ордердің көшірмесі.
2. Қылмыс туралы арыздың көшірмесі.

«\_\_» \_\_\_\_\_ 20\_\_ж.

\_\_\_\_\_ (Арыз берушінің аты-жөні, қолы)

<sup>34</sup> ТР ҚІЖК 145 б. 7 тар. және «Адвокатура және адвокаттық қызмет туралы» ТР заңы.

**1.10. Қылмыс нәтижесінде келтірілген моральдық залал үшін өтемақы төлеу туралы талап арыз.**

\_\_\_\_\_ (соттың аты)  
Азаматтық талаптың қылмыстылығы қылмыстық істің  
қылмыстылығымен анықталады

**Талапкер:** \_\_\_\_\_

(талапкердің немесе оның өкілінің толық аты-жөні, туған күні, тұрғылықты жері бойынша тіркеу мәліметтері, мекен-жайы, ЖСН; банк деректемелері, сонымен қатар арызды өкілі берсе, өкілдің аты және оның мекен-жайы, оған қоса ұялы байланыстың абоненттік нөмірі туралы және электрондық адресі туралы мағлұматтар, егер болса)

**Жауапкер:** \_\_\_\_\_

(жауапкердің толық аты-жөні, туған күні, тұрғылықты жері немесе орналасқан жері, ұялы байланыстың абоненттік нөмірі және электрондық адресі (егер болса), егер жауапкер заңды тұлға болса, онда оның атауы, орналасқан жері, сонымен қатар қосымша сәйкестендіру нөмірі, электрондық адресі, егер бұл мәліметтер талапкерге мәлім болса )

**Талап құны:** \_\_\_\_\_

**тікелей қылмыстық құқық бұзу немесе қабілетсіз халде қоғамдық қауіпті іс-әрекет істеу нәтижесінде жасалған қылмыс салдарынан болған мүліктік және моральдық залалды өтеу туралы, сонымен қатар шығындарды өтеу туралы  
ТАЛАП АРЫЗ**

Жауапкердің қандай іс-әрекеттері зиянның туындауына алып келгенін толық көрсету.

Талапкердің жеке мүліктік (қылмыс жасаған кезде жауапкер бұзған) құқықтарын атап шығу, соның нәтижесінде мен физикалық және ішкі күй азабын тарттым \_\_\_\_\_ (нені бастан кешіргенін сипаттау).

Талапкердің құқықтары, бостандықтары немесе заңды мүдделерінің бұзылу немесе бұзылу қаупінің мәні және оның қуыным талаптары келесілерді құрайды: \_\_\_\_\_ (ненің бұзылғанын сипаттау).

Талап арызына негіз болған жағдайлар: \_\_\_\_\_.

Бұл жағдайларды растайтын дәлелдер болып: \_\_\_\_\_ табылады.

Талап құны: \_\_\_\_\_. Бұл сома келесілерден тұрады:

- \_\_\_\_\_ мөлшердегі моральдық залал сомасы (психолог маманының қорытындысымен расталады);

- оңалтуға кететін сома: \_\_\_\_\_ (өлеуметтік, медициналық, құқықтық, еңбек және т.с.с., және олардың әрқайсысы бойынша нақты қуыным

талаптары; бағалық ұсыныстармен расталады және қажет болса, дәрігер қорытындысымен расталады);

- жерлеу шығындары (чектер, түбіртектер);
- жәбірленушіні емдеуге кеткен шығындар (ота жасау, ауруханаға жатқызу, медициналық дәрілер, медициналық құжаттама, дәрігер тағайындауының чектері, түбіртектері);
- жәбірленушіге сақтандыру өтемақысы, жәрдемақы немесе зейнетақы ретінде төленген сомалар;
- анықтау, алдын ала тергеу жүргізуге және сотқа қатысуға кеткен шығындар,
- өкілдікке кеткен шығындар.

Төмендегі туралы ӨТІНЕМІН:

- 1) \_\_\_\_\_ (орган/ тұлғаның аты; дәлелдер тізімі) келесі дәлелдерді талап етуді.
  - 2) ҚІЖК \_\_\_\_<sup>35</sup> б. сәйкес талапты қамтамасыз ету шараларын қолдануды.
  - 3) Келтірілген психикалық азаптар қорытынды бойынша психологтан ... (аты-жөні, лауазымы, ұйым, байланыс нөмірі) жауап алуды.
- \_\_\_\_<sup>36</sup> б. сәйкес зиянның өтемақысы төлеу талаптары бойынша талапкерлер мемлекеттік бажды төлеуден босатылады. АҚ \_\_\_\_<sup>37</sup> б. сәйкес:

ӨТІНЕМІН:

қылмыс салдарынан келітірілген мүліктік және моральдық зиян өтемақысын \_\_\_\_\_ сомони/ теңге көлемінде \_\_\_\_\_ жауапкерден \_\_\_\_\_ талапкердің пайдасына өндіруді.

Қосымшалар:

1. Ордер көшірмесі.
2. Талап арыздың жауапкерлердің және үшінші тұлғалардың саны бойынша көшірмесі.
3. Сенімхат немесе өкілдің өкілеттігін куәландыратын басқа құжат.
4. Талапкер өз талаптарын негіздейтін жағдайларды растайтын құжаттар, жауапкерлер мен үшінші тұлғаларға, оларда болмаған жағдайда сол құжаттардың көшірмелері.
5. Нормативтік құқықтық актілер дауласқан жағдайда, олардың мәтіні.
6. Талап арызда берілмеген жағдайда талапкердің талапты атқару, дәлелдерді талап ету және т.б. туралы өтініштері.

«\_\_» \_\_\_\_\_ 20\_\_ ж.

\_\_\_\_\_ (Арыз берушінің аты-жөні, қолы)

<sup>35</sup> ТР ҚІЖК 116 б./ ҚР ҚІЖК 171, 325 б.б.

<sup>36</sup> «Мемлекеттік баж туралы» ТР заңының 5 б. 1 бөл. 4 т./ ҚР ҚІЖК 167 б. 3 тар.

<sup>37</sup> ТР АҚ 1115, 1116 б.б., 1086 б. 2 бөл., 1079 б. 1 бөл./ Жәбірленуші деп танылған тұлғалар ҚР ҚІЖК 173 б. сәйкес бірден толық немесе жартылай жәюірленушілерге зиян келтіру өтемақысы қорынан мемлекеттік ақшалай өтемақы алуға құқылы.





*«Нотабене» қоғамдық қоры өз басылымдары үшін FSC (жауапты басқаратын орман өнімдері тобына) сәйкес келетін қағазды пайдаланады.*

*Пішімі 140x205.  
Arial гарнитурасы. Оперативті баспа.  
Таралым 300 дана. Тегін таратылады.  
Басып шығарған Ч.П. Пулатов М.*